

Wat het water is voor vissen...

Vrij naar Carlo Leget

Promotor:
Lies Boucquet

Bachelorproef voorgedragen door:
Anke Decancq
Karoulin Abed
Jarno Casier

2017-2018
JUNI

tot het behalen van het
diploma van:

Bachelor in het onderwijs:
secundair onderwijs

Wat het water is voor vissen...

Vrij naar Carlo Leget

Promotor:
Lies Boucquet

Bachelorproef voorgedragen door:

Anke Decancq

Karoulin Abed

Jarno Casier

2017-2018

JUNI

tot het behalen van het

diploma van:

Bachelor in het onderwijs:

secundair onderwijs

Voorwoord

Om een diploma Bachelor in het onderwijs: secundair onderwijs te behalen, is het schrijven van een bachelorproef essentieel. Onze bachelorproef: Wat het water is voor vissen ... delen we op in twee luiken. Het eerste luik gaat over de spiritualiteit bij leerlingen en het tweede luik over de spiritualiteit bij leraren.

In het eerste luik gingen we op basis van gegevens uit het onderzoek “Pitstop onderzoek: stilstaan en weer doorgaan” na hoe jongeren zich tegenover zingeving en spiritualiteit verhouden. We concludeerden dat er bijkomende aandacht voor spiritualiteitsontwikkeling bij jongeren nodig is. In een volgende stap onderzochten we of de visietekst van het leerplan, de visietekst van de Broeders van Liefde en de nieuwe tekst van de Vlaamse bisschoppen ingaan op de spirituele noden die leven bij jongeren. Het uiteindelijke doel van dit eerste luik was het maken van werkvormen waarmee we de spiritualiteit van jongeren kunnen verrijken. De kapstok die we hebben gebruikt voor het maken van die werkvormen is het boek ‘De kracht van betekenis van Emily Esfahani Smith.

In het tweede luik ontwikkelden we een spiritueel competentieprofiel voor leraren. Dit competentieprofiel is immers niet voor handen. We merkten ook dat de opleiding tot leraar secundair onderwijs in het onderwijsvak katholieke godsdienst te weinig focust op de ontwikkeling van dit spiritueel competentieprofiel bij toekomstige leraren katholieke godsdienst. Dit heeft ons aangezet om zelf werkvormen, die de ontwikkeling van spirituele competenties bij godsdienstleraren beogen, te ontwikkelen. Het diamantmodel van Carlo Leget was hierbij onze gids.

Graag zouden wij ook nog enkele mensen willen bedanken die een grote rol hebben gespeeld bij het schrijven van onze bachelorproef. Eerst en vooral willen we onze promotor en docent mevrouw Bouquet bedanken voor haar begeleiding en ondersteuning gedurende dit schrijfproces. Ze was en blijft een grote inspiratiebron waar we steeds bij terecht konden. We willen ook iedereen bedanken die op een onrechtstreekse manier betrokken was bij deze BAP. We denken hierbij aan vrienden en ouders. Ten slotte bedanken we ook elkaar, we hebben af en toe goed gediscussieerd, maar uiteindelijk zijn we zeer tevreden van het resultaat. Een welgemeende dankjewel aan iedereen!

Anke Decancq, Karoulin Abed en Jarno Casier

Inhoudstabel

VOORWOORD	4
INHOUDSTABEL	5
INLEIDING	7
ONDERZOEKSVORSTEL	8
VERWACHTINGEN VAN ONZE WERKVORMEN	8
GEBRUIKTE BRONNEN	9
ONDERZOEKSDOEL EN VRAAG	10
SPIRITUALITEIT BIJ LEERLINGEN	11
1 INLEIDING.....	11
2 HET ONDERZOEK: ZINGEVING EN SPIRITUALITEIT BIJ JONGEREN.....	13
2.1 <i>Zingeving en de vier dimensies</i>	13
2.2 <i>Conclusie van het onderzoek</i>	19
2.3 <i>Onze bedenkingen omtrent het onderzoek</i>	19
2.4 <i>Een aantal gebreken aan het onderzoek</i>	20
3 VERGELIJKING ONDERZOEK BIJ MOSLIMJONGEREN.	21
4 BRONNEN WAAR HET GODSDIENSTONDERWIJS OP STEUNT.....	25
4.1 <i>Inleiding</i>	25
4.2 <i>Visietekst leerplan r.-k. godsdienst</i>	25
4.3 <i>Visietekst Broeders van Liefde</i>	26
4.4 <i>Nieuwe tekst van de Vlaamse bisschoppen</i>	29
4.5 <i>Linken tussen het onderzoek en de aangehaalde teksten</i>	30
5 DE KRACHT VAN BETEKENIS	33
SPIRITUALITEIT VAN DE LERAREN	37
1 INLEIDING	37
2 SPIRITUEEL COMPETENTIEPROFIEL LERAREN.....	38
2.1 <i>Ontwikkelen van spirituele competenties via de lerarenopleiding aan de Arteveldehogeschool</i>	39
3 DIAMANTMODEL	42
4 WERKVORMEN VOOR TOEKOMSTIGE LERAREN KATHOLIEKE GODSDIENST	45
4.1 <i>Reflectie werkvormen</i>	46
BESLUIT	48

KRITISCHE NOOT	49
BRONNEN	50
BRONNENTABEL.....	52
BIJLAGE 1: WERKVORMEN VOOR LEERLINGEN	55
<i>Werkvorm 1 .....</i>	<i>55</i>
<i>Werkvorm 2 .....</i>	<i>58</i>
<i>Werkvorm 3 .....</i>	<i>60</i>
<i>Werkvorm 4 .....</i>	<i>63</i>
BIJLAGE 2: WERKVORMEN VOOR TOEKOMSTIGE LERAREN	65
<i>Werkvorm 1 .....</i>	<i>65</i>
<i>Werkvorm 2 .....</i>	<i>68</i>
<i>Werkvorm 3 .....</i>	<i>72</i>
<i>Werkvorm 4 .....</i>	<i>76</i>
<i>Werkvorm 5 .....</i>	<i>79</i>

Inleiding

Een bachelorproef schrijven over het thema spiritualiteit bij jongeren en toekomstige godsdienstleraren klonk ons onmiddellijk als muziek in de oren. Als toekomstige leraren katholieke godsdienst zijn we ervan overtuigd dat het ontwikkelen van spirituele competenties bij onze leerlingen van groot belang is. In een geseclariseerde maatschappij is het niet evident om uit te komen voor je gelovige identiteit. Wij ervaren dit als gelovige iedere dag opnieuw. Wanneer wij mensen vertellen over onze bewuste keuze voor het vak katholieke godsdienst worden we raar aangekeken of wordt onze keuze in vraag gesteld. Vandaar de titel die we kozen voor deze BAP: 'Wat water is voor vissen...'. Net zoals een vis zich niet bewust is van het water zijn vele mensen zich niet bewust van het feit dat ze in een continu aanwezig 'spiritueel bad' leven. Spiritualiteit is een vanzelfsprekendheid in het alledaagse leven. Wanneer je een vis uit het water haalt en op het droge legt, wordt het duidelijk dat dit water echter levensnoodzakelijk is om te kunnen overleven. Zo is het ook met spiritualiteit. Wanneer de spirituele component in een mensenleven wegvalt, wordt het moeilijk om te overleven. Zowel leraren als jongeren hebben nood aan spiritualiteit om een zinvol leven te leven. Mensen willen immers betekenis geven aan gebeurtenissen en ervaringen. Die betekenis is niet altijd te vinden binnen het rationeel denken.

Tijdens het schrijven van onze bachelorproef probeerden we een antwoord te geven op volgende vragen: welke spirituele noden leven er bij jongeren? Hoe kunnen we tijdens onze lessen tegemoetkomen aan die spirituele noden? Hoe kunnen we de spirituele competenties van toekomstige leraren tijdens hun opleiding verdiepen?

Onze BAP is ingedeeld in twee delen. Het eerste deel gaat over de spiritualiteit bij jongeren. We zochten naar actieve werkvormen om een antwoord te bieden op de spirituele vragen en noden die bij hen leven. Het tweede deel gaat over het ontwikkelen en verdiepen van spirituele competenties bij toekomstige godsdienstleraren. We ontwikkelden hiervoor actieve werkvormen die tijdens het abdijsverblijf in West-Vleteren, dat kadert in het opleidingsonderdeel Project 1, getest werden.

Onderzoeksvoorstel

Een eerste belangrijke stap bij het schrijven van een bachelorproef is het kiezen van een onderwerp. We hadden allemaal een voorkeur om voor het vak katholieke godsdienst de bachelorproef te schrijven. Toen mevrouw Boucquet met het voorstel kwam hebben we niet lang moeten nadenken. We zijn drie studenten die elk, hetzij op een eigen persoonlijke en andere manier gebonden zijn met spiritualiteit en ons leven kleur proberen te geven vanuit een christelijke identiteit. We zijn er ook allemaal van overtuigd dat het vak katholieke godsdienst een vak is dat zoveel te bieden heeft en waarover er talrijke bachelorproeven kunnen geschreven worden.

We wisten op voorhand dat het geen makkelijke opdracht zou worden. Dit onderwerp is immers niet eenvoudig inhoudelijk af te bakenen. Bovendien heeft ieder van ons een eigen visie op wat spiritualiteit is en hoe je dit beleeft. Toch hebben deze bedenkingen ons er niet van weerhouden om met volle overtuiging aan deze BAP te werken. We hopen dat we door het ontwikkelen van deze BAP en de bijhorende werkvormen een bijdrage tot het vak katholieke godsdienst hebben kunnen leveren.

Verwachtingen van onze werkvormen

In het eerste luik hopen we een aanzet te geven tot de ontwikkeling van spiritualiteit bij jongeren. Zich spirituele vragen stellen is immers een algemeen menselijk fenomeen, een gegeven dat zich ook in alle tijden herhaalt. Wanneer ons iets overkomt, zoeken we naar antwoorden op de vragen: waarom overkomt mij dit? wat heb ik verkeerd gedaan? hoe moet ik nu verder?

Deze (levens)vragen zijn op zoek naar een spiritueel antwoord. Onze leerlingen laten nadenken over deze vragen en hen laten kennismaken met een mogelijk kader van antwoord op deze vragen is een eerste verwachting bij onze werkvormen.

In het tweede deel, spiritualiteit bij toekomstige godsdienstleraren, willen we werkvormen creëren om de spirituele competenties van toekomstige godsdienstleraren aan te scherpen. We hopen dat studenten hiermee tot een uitgediepte motivatie van hun keuze voor het vak katholieke godsdienst kunnen komen.

Gebruikte bronnen

Tijdens de verkenningsfase hebben we gebruik gemaakt van ‘verkenning van de literatuur’. Mevrouw Boucquet, onze promotor, had ons van bij het begin heel wat literatuur meegegeven die we konden gebruiken om onze informatie uit te verwerven.

Om een idee te vormen over spiritualiteit bij jongeren hebben we het Pitstop onderzoek: ‘Stilstaan en weer doorgaan’ geanalyseerd en er de belangrijkste zaken uitgehaald. In het luik spiritualiteit bij leerlingen vind je hierover alle informatie.

We ontdekten ook een gelijkaardig onderzoek, maar dan specifiek bij moslimjongeren. Dit onderzoek hebben we ook toegevoegd aan onze bachelorproef omdat dit een mooie vergelijking maakt tussen spiritualiteit bij geseculariseerde jongeren en jongeren die zich als islamitisch gelovig profileren.

Als derde stap hebben we de visietekst van het leerplan, de visietekst van de Broeders van Liefde en de nieuwe tekst van de Vlaamse bisschoppen geanalyseerd en met elkaar vergeleken. Daarnaast hebben we deze drie teksten gelinkt met het onderzoek.

Vanuit deze informatie zagen we een zeer mooie link met een boek van Emily Esfahani Smith: De kracht van betekenis. In dit boek lezen we dat de Westerse cultuur het verkeerde doel heeft nagejaagd. De Westerse cultuur is geobsedeerd door geluk. Toch voelen veel mensen zich vervreemd en doelloos, soms zelfs wanhopig. Niet geluk, maar betekenis maakt ons leven de moeite waard. Emily Esfahani Smith vertrekt vanuit vier pijlers om ons leven zinvol vorm te geven. Vanuit haar ideeën werken wij onze werkvormen voor de leerlingen uit.

Het tweede luik dat we behandelen in onze bachelorproef is spiritualiteit bij toekomstige leraren. We zijn eerst op zoek gegaan of er een spiritueel competentieprofiel voor godsdienstleraren is. Na lang zoeken kwamen we tot de conclusie dat dit spiritueel competentieprofiel voor godsdienstleraren niet bestaat. We besloten om zelf een competentieprofiel te ontwikkelen. We gebruiken hiervoor het spiritueel competentieprofiel van verpleegkundigen en het leerplan rooms-katholieke godsdienst.

Eenmaal dit spiritueel competentieprofiel ontwikkeld was, onderzochten we in welke mate de opleiding tot leraar in het katholiek godsdienstonderwijs aan de Arteveldehogeschool tegemoet komt aan de spirituele noden die leven bij godsdienstleraren in opleiding. We zijn tot de conclusie gekomen dat we gedurende opleiding heel wat theoretische kennis meekrijgen maar dat er te weinig gefocust wordt op de beleving van spiritualiteit.

Vanuit deze hiaten in de opleiding en ons zelfgemaakt spiritueel competentiemodel voor godsdienstleraren zijn we gestart met het uitdenken van werkvormen. Bij de uitwerking van de werkvormen hebben we gebruik gemaakt van het diamantmodel van Carlo Leget. Leget reikt ons een raamwerk aan met vijf spanningsvelden en vensters. Er is een ‘innerlijke ruimte’ nodig die ons in staat stelt om open over leven en leraar zijn te spreken.

Onderzoeksdoel en vraag

De laatste stap binnen de fase oriënteren en richten was het opstellen van een duidelijke onderzoeksvraag.

Ons hoofddoel is een idee vormen over hoe spiritualiteit leeft bij jongeren en op basis hiervan werkvormen ontwikkelen die aan bod komen binnen de lessen katholieke godsdienst. Daarnaast willen we ook werkvormen creëren die de spiritualiteit van de toekomstige godsdienstleraren kan verrijken.

Daaruit hebben we de volgende onderzoeksvraag geformuleerd:

Hoe beleven jongeren spiritualiteit?

- Hoe speelt het leerplan hierop in?
- Hoe kunnen wij als leraren r.k-godsdienst op de spirituele noden van de jongeren inspelen?

Hoe beleven toekomstige leraren r.k-godsdienst spiritualiteit?

- Bestaat er een spiritueel competentieprofiel voor leraren?
- Hoe speelt de hogeschool in op de ontwikkeling van de spiritualiteit van toekomstige leraren r.k-godsdienst?

Spiritualiteit bij leerlingen

1 Inleiding

Wij zijn aan onze bachelorproef begonnen met als eerste grote belangrijke bron het *Pitstop onderzoek: stilstaan en weer doorgaan*. Dit is een kwalitatief en kwantitatief onderzoek over jongeren en zingeving uitgegeven door Jong & Van Zin.

“Een kwalitatief beschrijvend onderzoek is een wetenschappelijke onderzoeksmethode die erop gericht is om gevoelens, belevingen en ervaringen van mensen in kaart te brengen. In tegenstelling tot kwantitatief onderzoek hebben de kwalitatieve methodes voor dataverzameling niet als doel om statistieken met data over een grote onderzoeksgroep te genereren. Er is sprake van een beperkt aantal participanten die gevraagd worden naar hun meningen, behoeften, motivaties en kennis. Tijdens het kwalitatieve interview wordt gebruik gemaakt van open vragen waarop de respondent uitgebreid en gedetailleerd kan antwoorden. Doordat de onderzoeker de mogelijkheid heeft om verder in te gaan op deze antwoorden, genereert het kwalitatief onderzoek een veelheid aan diepgaande informatie over de waarden, meningen, gedragingen en sociale context van de onderzoeksgroep.”(Baarda, B, De Goede, M. en Teunissen, J., 2009)

Een kwantitatief onderzoek probeert feiten te achterhalen, waarbij de resultaten vaak worden uitgedrukt in cijfers. Binnen een kwantitatief onderzoek verzamel je dus data die kunnen worden gecategoriseerd of gerangschikt. Data worden vaak gebruikt om er grafieken of tabellen van te maken. Deze tabellen worden weergegeven in het onderzoek. (Baarda, B, De Goede, M. en Teunissen, J., 2009)

“Het doel van het Pitstop onderzoek: Stilstaan en weer doorgaan is zowel via kwalitatief als kwantitatief onderzoek een antwoord te vinden op de volgende vier onderzoeksvragen:

1. Wat vinden Vlaamse jongeren tussen 14 en 18 jaar met uiteenlopende achtergronden echt belangrijk in het leven? Waaruit halen zij zin?
2. Wat geeft jongeren steun in moeilijke tijden?
3. Wie zijn de steunfiguren van jongeren? Praten ze met hen over hun zingevingsbronnen?
4. In hoeverre hebben ingrijpende levensgebeurtenissen invloed op de zingevende bronnen van jongeren? “(Engelbos, Hulin, Joos, Luts, Vergauwen, 2015)

2 Het onderzoek: zingeving en spiritualiteit bij jongeren

In een gesecculariseerde samenleving is het interessant om te onderzoeken hoe jongeren aan zingeving doen. “Vroeger bepaalde het katholieke instituut hoe je als Vlaamse jongere religie en zingeving een plaats in je leven diende te geven. Nu bepaalt elke jongere dit individueel.” (Versteegh, 2012) Vooral de jongere generatie is vervreemd geraakt van religie. Geloof en spiritualiteit spreekt jongeren niet meer aan. Waarom speelt religie en zingeving niet meer dezelfde rol als vroeger? Vlaanderen is historisch gezien toch erg katholiek geweest? Vreemde religies en niet-kerkelijke mensen werden als slecht beschouwd. Mensen die vandaag ouder zijn dan zeventig hebben nog een strenge katholieke opvoeding gekend. De generaties daarna zijn stilaan uit de kerk weg gebleven. Het geloof in de wetenschap nam stilaan de plaats van het geloof in God in. “Naast de wetenschap die geëvolueerd is zagen we ook een babyboom na de tweede wereldoorlog die democratisering op gang heeft getrokken.” (De Kesel, 2014) “Daarnaast was er in de 20e eeuw een industriële ontwikkeling die gezorgd heeft voor een toename aan welvaart. Deze industriële ontwikkeling samen met de democratiseringsbeweging heeft ertoe geleid dat bepaalde groepen in de samenleving onafhankelijker werden van elkaar. Arbeiders kregen meer rechten en vrouwen waren niet langer afhankelijk van hun man. Daarbij leidden de technologische ontwikkelingen van de massamedia ertoe, dat mensen uit een bepaalde levensbeschouwelijke groep buiten hun groeps grenzen durfden te kijken. Zij zagen dat wat voor hen normaal was ook anders kon. Dit proces kennen we als ontzuiling. De secularisering hield in dat gelovigen zich van hun geloof afkeerden. Hierdoor viel de groepsbinding tussen gelovige en gemeente weg.” (Wikipedia,2016)

“Al deze ontwikkelingen hebben één kenmerk gemeen: een verzelfstandiging van het individu ten opzichte van de groep. Dit proces wordt de individualisering genoemd.” (Wikipedia,2016).

Het Pitstop onderzoek (2015) doet een peiling naar het zingevingproces bij jongeren in onze seculiere, individualistische en pluralistische maatschappij. In dit onderzoek richten ze zich op jongeren tussen 14 en 18 jaar. Ze kozen die leeftijdscategorie omdat de hersenschors in die leeftijdsfase in complexiteit toeneemt. Je hebt die complexiteit nodig om zinsvragen te kunnen stellen. Het is een soort zoektocht naar zelfontplooiing.

2.1 Zingeving en de vier dimensies

Bij aanvang van deze bachelorproef is het belangrijk om de term “zingeving” te definiëren. In het voorgesteld onderzoek vonden we een mooie definitie: “Zingeving gaat over de zoektocht van mensen naar wat voor hen het leven de moeite waard maakt” (Versteegh, 2012).

In het zingevend proces probeer je betekenis te geven aan iets. Het is dan ook een altijd durend proces. Zingeving is een continu proces beïnvloed door de individuele en sociale ontwikkeling waarin mensen betekenis proberen geven aan hun leven (zowel bewust als onbewust).

Jongeren doen op vier dimensies aan zingeving: de fysische dimensie, de psychische dimensie, de sociale dimensie en tot slot de transcendentale dimensie. Deze vier dimensies vormen samen een grote zingevingbron.

Dit zijn vier verschillende dimensies die elk waarde op zich hebben. “Wanneer je je leven echter opbouwt door enkel aandacht te besteden aan één dimensie, dan is de kans erg groot dat wat je hebt opgebouwd instort wanneer die dimensie weg valt. Daarnaast kan ook het overdreven bezig zijn met één bepaalde dimensie pathologische vormen aannemen.”(Leijssen, 2004) In deze bachelorproef besteden we dus aandacht aan alle vier dimensies.

Hieronder noteren we kort wat het onderzoek onderzocht heeft over elke dimensie.

De fysische dimensie:

“Fysisch gebruiken we wanneer iets betrekking heeft op de natuur of natuurverschijnselen. Het Engelse woord physical betekent lichaam.”(Encyclo,2007) Dus de fysische dimensie zal ook betrekking hebben op het lichamelijke.

In de fysische dimensie van zingeving bespreken we de volgende thema’s: afleiding zoeken wanneer je het moeilijk hebt, tijdens de vrije tijd dingen doen waar je plezier aan beleeft, veel geld verdienen als belangrijkste drijfveer voor een job, op zoek gaan naar plezier en genot in een liefdesrelatie, belang hechten aan de nieuwste smartphone hebben, bezig zijn met een gezonde levensstijl, uiterlijk belangrijk vinden en de opvatting dat dieren mensen gelukkig maken.

Uit het onderzoek blijkt dat jongeren binnen de fysische dimensie voornamelijk leuke dingen willen doen in hun vrije tijd. Ze zoeken afleiding wanneer ze het moeilijk hebben. Ze kijken films of tv. Ze sporten, smartphonen, gamen,... Ze verplaatsen zich dus naar een andere dimensie.

Het uiterlijk is voor jongeren zowel op persoonlijk als maatschappelijk niveau van belang. Enkele jongeren geven ook aan dat ze er enkel en alleen voor zichzelf goed willen uitzien. Dit geeft hen meer zelfvertrouwen. (Engelbos, Hulin, Joos, Luts, Vergauwen, 2015)

We citeren een reactie van een jongere:

St., 13 jaar (M):

“Ik vind dat gewoon: mijn uiterlijk, dat geeft mij meer vertrouwen... Ik ga nooit helemaal modefreak worden of zo, of freaken om mijn uiterlijk, maar ik vind het toch wel belangrijk dat ik er goed uitzie, dat ge trots zijt.”

(Engelbos, Hulin, Joos, Luts, Vergauwen,2015)

Een ander aspect dat een belangrijke plaats inneemt in het leven van de jongeren is sporten. Voor velen geeft het een energieboost. Jongeren zijn dan ook bewust bezig met een gezonde levensstijl. Reizen vinden jongeren ook erg belangrijk. Vooral de sfeer die reizen met zich meebrengt. Maar hetgeen waar jongeren het meest belang aan hechten is het vinden van een goede job en het verdienen van geld. Wanneer er gevraagd werd naar de waarde van geld werd er als volgt geantwoord:

C., 18 jaar (V):

“Voor niks gaat de zon op. Ik vind ook ... geld vind ik echt belangrijk. Ik ga niet akkoord met de uitspraak ‘geld maakt niet gelukkig’.”

(Engelbos, Hulin, Joos, Luts, Vergauwen, 2015)

M., 17 jaar (V):

“Dat je bijvoorbeeld een job kunt krijgen in de verzorging of zo, of een diploma krijgen. En daarmee kun je dan werken. [...] Dan komt er geld binnen, dan kun je jezelf onderhouden, je appartement betalen, water, gas en elektriek en zo.”

(Engelbos, Hulin, Joos, Luts, Vergauwen, 2015)

De psychische dimensie:

“De psychische dimensie heeft betrekking op alles wat met de geest te maken heeft.” (Encyclo,2007). “Het gaat over karaktereigenschappen en psychologische kenmerken van een persoon. Bij deze dimensie staat zelfkennis, autonomie en vrijheid hoog aangeschreven.” (Existentieel Welzijn, s.d.).

“Het omvat de positieve gevoelens, het denken/leren/geheugen, de concentratie, de eigenwaarde, het lichaamsbeeld en de negatieve gevoelens zoals angst, boosheid en depressie. Daarnaast bestaat het psychische domein ook uit cognitieve klachten zoals concentratie- en geheugenstoornissen.” (Engelbos, Hulin, Joos, Luts, Vergauwen, 2015)

Bij de psychische dimensie van zingeving werd getoetst of de jongeren veel nadenken als ze het moeilijk hebben, of ze zelf veel willen bijleren in hun vrije tijd en in hun latere beroepsuitoefening.

We stellen vast dat jongeren vooral over zichzelf willen bijleren in een liefdesrelatie. Ze nemen graag eigen beslissingen. Jongeren denken vaak na over zichzelf. Ze leren graag nieuwe dingen. Tot slot denken ze vaak terug aan mooie herinneringen. (Engelbos, Hulin, Joos, Luts, Vergauwen, 2015)

Uit het onderzoek blijkt dat de psychische dimensie zeer hoog scoort bij jongeren. Ze leren graag nieuwe dingen bij, vooral als die zaken gaan over het uitoefenen van hun job later. Maar dat bijleren doen ze liever niet in hun vrije tijd. Hun vrije tijd houden ze liever voor leuke dingen (zie fysieke domein). Jongeren hebben ook al een duidelijk beeld van wat ze later willen worden of wat ze willen bereiken. Wanneer ze in een moeilijke situatie terechtkomen denken ze na over het leven. Naast het denken over het leven denken ze na over zichzelf. Op deze manier vormen ze hun eigen identiteit. (Engelbos, Hulin, Joos, Luts, Vergauwen, 2015)

Uit de resultaten van het kwantitatief onderzoek blijkt:

- ✓ 76,4 procent van de jongeren zoekt afleiding wanneer ze het moeilijk hebben en 90,5 procent wil vooral leuke dingen doen tijdens hun vrije tijd.
- ✓ 71,8 procent van de jongeren zoekt vooral plezier en genot in een liefdesrelatie.
- ✓ 71,4 procent vindt het uiterlijk belangrijk.
- ✓ Bijna de helft (46 procent) van de jongeren wil veel geld verdienen tijdens hun toekomstige job.

(Engelbos, Hulin, Joos, Luts, Vergauwen, 2015)

R., 17 jaar (M):

“Nadenken over mezelf. Soms vind ik dat weleens plezant om zo alleen te gaan zitten, een jointje te smoren.”

(Engelbos, Hulin, Joos, Luts, Vergauwen, 2015)

Le., 17 jaar (V):

“Ja, alleen zijn. Ik vind dat ook wel een keer belangrijk. Dat je een keer kunt nadenken over dingen, dat er geen mensen zijn die je kunnen storen en zo.”

(Engelbos, Hulin, Joos, Luts, Vergauwen, 2015)

Uit de resultaten van het kwantitatief onderzoek kan het volgende geconcludeerd

worden:

- ✓ 85,5 procent van de bevroagden denkt vaak terug aan mooie herinneringen.
- ✓ De overgrote meerderheid van de jongeren (84,6 procent) hecht er belang aan om eigen beslissingen te nemen.
- ✓ Jongeren denken veel na op moeilijke momenten (82 procent).
- ✓ Het merendeel van de jongeren (72 procent) denkt vaak over zichzelf na.
- ✓ De meeste jongeren (60,5 procent) willen zelf veel bijleren bij de uitoefening van hun toekomstige job.

(Engelbos,Hulin,Joos,Luts,Vergauwen,2015)

De sociale dimensie:

“Deze dimensie heeft te maken met iemands plaats in de samenleving of de functie in het openbare leven.” (Leijssen,2004)

Tot deze dimensie behoort: anderen opzoeken wanneer je het moeilijk hebt, vrienden zien tijdens de vrije tijd, samenwerken met andere mensen tijdens de latere job uitoefening, zorgen voor elkaar in een liefdesrelatie, een gsm gebruiken in functie van sociaal contact, het fijn vinden om verantwoordelijk te zijn, een luisterend oor zijn voor anderen, religieuze instellingen bezoeken om andere mensen te zien. (Engelbos, Hulin, Joos, Luts, Vergauwen, 2015)

Volgens het onderzoek scoort deze dimensie hoog op de liefdesrelatie, het hebben van een liefje en het concept om voor elkaar te zorgen. Er wordt met andere woorden veel belang gehecht aan een liefje en vooral het goed zorgen voor dat liefje. Ook het onderling samenwerken tijdens een job vinden jongeren belangrijk. Ook hier stelt men vast dat jongeren graag verantwoordelijkheid dragen.

Vrienden vinden jongeren erg belangrijk. Als ze echter een vertrouwenspersoon nodig hebben om mee te praten, dan kiezen ze meestal voor hun ouders.

Wat opvalt is dat jongeren de leraren niet vertrouwen aangezien ze bang zijn dat vertrouwelijke informatie wordt doorverteld in de lerarenkamer.

Hiernaast bezoekt slechts 5 % van de jongeren een religieuze instelling om anderen te zien. Met andere woorden het bijwonen van een misviering is geen sociale beleving voor hen. (Engelbos, Hulin, Joos, Luts, Vergauwen, 2015)

U., 14 jaar (V):

“Mijn vrienden, allee, meer vriendinnen. Ja, als er bijvoorbeeld een moeilijke situatie is, dan kan ik altijd bij hen terecht. Ik kan mijn mening uiten, ik kan mezelf zijn bij hen. En ja, da’s eigenlijk alleen bij hen, vind ik.”

(Engelbos, Hulin, Joos, Luts, Vergauwen, 2015)

R., 14 jaar (M):

“Eén persoon, die weet meer dan de familie. Da’s mijn beste vriendin. Die weet het ook als er iets is en zo. Eigenlijk moet ik niet zeggen dat ik dit heb, dan zegt die: “Er is iets. Wat is het?” En dan kijkt die zo naar mij: “Is dat dit of dat?” en dan weet die dat direct.”

(Engelbos, Hulin, Joos, Luts, Vergauwen, 2015)

Uit de resultaten van het kwantitatief onderzoek kan geconcludeerd worden dat:

- ✓ 93,7 procent het belangrijk vindt om voor elkaar te zorgen in een liefdesrelatie;
- ✓ de meeste jongeren (71,1 procent) belang hechten aan samenwerken met anderen tijdens hun latere job;
- ✓ 70,9 procent het belangrijk vindt om verantwoordelijk te zijn;
- ✓ voor 70,2 procent van de jongeren een gsm vooral dient om contact te hebben met vrienden;
- ✓ 69,5 procent van de respondenten hun vrije tijd doorbrengt met vrienden;
- ✓ minder dan de helft (43,7 procent) van de jongeren anderen opzoekt wanneer ze het moeilijk hebben;
- ✓ slechts 5,4 procent van de jongeren een religieuze instelling bezoekt om op die manier andere mensen te zien.

(Engelbos, Hulin, Joos, Luts, Vergauwen, 2015)

De transcendentale dimensie:

“De transcendentale dimensie omvat geloof, geestelijke waarden en ideeën over de mens in een kosmische context.” (Leijssen, 2004) Dat wat boven en buiten de wereld staat.

Binnen deze dimensie werd er onderzoek gedaan naar het gebruik van gebed of meditatie op moeilijke momenten, het belang van geloof of levensbeschouwing bij het nemen van beslissingen, de bereidheid van jongeren om zaken uit andere religies of levensbeschouwingen over te nemen die van individuele betekenis kunnen zijn, het geloof dat dingen gebeuren om een reden, de behoefte om in de vrije tijd bezig te zijn met de wereld te verbeteren. (Engelbos, Hulin, Joos, Luts, Vergauwen, 2015)

Uit het onderzoek blijkt dat jongeren minder belang hechten aan deze dimensie. Ze geloven wel dat zaken gebeuren om een reden. Ze zijn m.a.w. wel bezig met het spirituele. Ze staan ook zeer positief tegenover spiritualiteit maar zeer negatief tegenover religie. Maar als we kijken naar de gelovige jongeren, dan hecht 62 procent van hen erg veel belang aan hun geloof en gebruiken ze hun geloof om beslissingen over het leven te nemen.

We moeten wel vermelden dat bij moslimjongeren geloof wel ervaren wordt als een groot deel van hun identiteit. Zij hechten het meest belang aan die transcendentale dimensie.

Tot slot is uit het onderzoek gebleken dat meisjes en jongeren uit het aso het hoogst scoren op de transcendentale dimensie. (Engelbos, Hulin, Joos, Luts, Vergauwen, 2015)

A., 19 jaar (M):

“Ja, in eerste instantie, ik vind ons geloof wel heel belangrijk.

Dus ik ben eigenlijk moslim. Ja, sinds mijn geboorte eigenlijk, ik heb het zo aangeleerd gekregen.

Ik vind het eigenlijk een prachtig geloof.”

(Engelbos, Hulin, Joos, Luts, Vergauwen, 2015)

I., 16 jaar (M):

“Bijvoorbeeld kijk. Ik zou dat niet kunnen, zo

leven zonder godsdienst. Bijvoorbeeld als je problemen hebt of zo, dan kun je je nog richten tot je god en smeken, bijvoorbeeld: ‘hoe moet

ge dees doen’. Als je geen god hebt, tot wie kun je je dan richten?”

(Engelbos, Hulin, Joos, Luts, Vergauwen, 2015)

In de resultaten van het kwantitatief onderzoek zien we het volgende:

- ✓ Slechts 8,5 procent van de jongeren hecht belang aan gebed of meditatie wanneer ze het moeilijk hebben.
- ✓ 15,5 procent van de respondenten is in hun vrije tijd bezig met de wereld te verbeteren.
- ✓ Slechts 13,3 procent van de jongeren hecht belang aan hun geloof of levensbeschouwing bij het nemen van beslissingen.
- ✓ 46,6 procent van de jongeren gelooft dat dingen gebeuren om een reden.
- ✓ Iets meer dan de helft (53 procent) beschouwt een liefdesrelatie als de ultieme manier om gelukkig te worden.

(Engelbos, Hulin, Joos, Luts, Vergauwen, 2015)

2.2 Conclusie van het onderzoek

“Er wordt vaak gesproken over ‘het nihilisme van de jeugd van tegenwoordig’ of gesteld dat jongeren een zin- of doelloos leven leiden.” (Jansen, 2009) Maar dat blijkt onterecht.

We bekijken even wat de resultaten van het Pitstop onderzoek ons over jongeren en zingeving vertellen.

Als eerste kunnen we besluiten dat jongeren wel degelijk bezig zijn met zingeving. Ze doen dit wel op een zeer gevarieerde manier. Van een doelloos leven leiden is er dus zeker geen sprake.

Wat te verwachten was is dat de transcendentale dimensie hen het meest vreemd is. Ze hechten hier het minst belang aan aangezien deze snel gelinkt wordt met religie.

Wat wel de aandacht trekt is dat ondanks de kleine betrokkenheid op de transcendentale dimensie slechts een minderheid van de jongeren aangeeft niet gelovig te zijn. Wat je wel tegenstrijdig kan noemen. Met andere woorden jongeren beweren gelovig te zijn maar er is geen band met een gemeenschap. We kunnen dit benoemen als een lege doos.

Het valt wel op dat moslimjongeren meer belang hechten aan het transcendentale. Dit maakte ons nieuwsgierig naar resultaten van een gelijkaardig onderzoek bij moslimjongeren. (zie vergelijking)

Wat we nog concluderen uit dit onderzoek is dat jongeren vooral op zoek zijn naar ontspanning, genot en afleiding. Vooral als het even niet goed gaat. Dit wordt vooral geuit door bezig te zijn met hun uiterlijk en gadgets. Ze hechten ook veel belang aan financieel comfort. Er is een grote drang naar zelfontplooiing en een zoektocht naar hun eigen identiteit. Jongeren denken vaak na over zichzelf.

Voor jongeren staan vertrouwen, veiligheid en verbondenheid centraal. Daarom hechten ze veel belang aan vriendschapsrelaties maar ook aan liefdesrelaties. Vertrouwen ervaren ze nog weinig bij leraren. Ze zijn namelijk bang dat ze toch alles doorvertellen in de lerarenkamer.

Jongeren staan wel open om te spreken over wat ze belangrijk vinden maar dan wel met hun steunfiguren, vrienden, ouders en hun lief. In de klas over zingeving praten doen ze liever niet. Ze hebben te weinig vertrouwen in de klasgroep. Aan dat vertrouwen binnen de klasleden moet er zichtbaar gewerkt worden.

De jongeren die hoog scoren op de fysieke dimensie hebben vaker een positieve kijk op het leven en vinden zichzelf vaak meer de moeite waard dan jongeren die laag scoren op deze dimensie.

Meisjes scoren hoger op de psychische dimensie dan jongens en ze staan gemiddeld ook verder in de mentale ontwikkeling dan jongens.

2.3 Onze bedenkingen omtrent het onderzoek

Ten eerste bevestigt het onderzoek dat zij die het hoogst scoren op de transcendentale dimensie vooral meisjes en jongeren uit het aso zijn. Een vraag die we ons hierbij stellen: heeft die transcendentale dimensie dan te maken met het intellect van jongeren? Moet je op de één of andere manier een bepaald verstandelijk vermogen hebben om dit ergens te kunnen plaatsen? Of worden jongeren uit het aso meer aangezet om over die transcendentale dimensie na te denken aangezien we ervan uitgaan dat zij wel over bepaalde capaciteiten beschikken die andere leeftijdsgenoten minder hebben ontwikkeld? Daarnaast stellen we ons de vraag of gender te maken heeft met het nadenken over het transcendentale? Zijn meisjes beter in staat om over zo'n zaken na te denken? Of staan meisjes in deze dimensie gewoon verder dan jongens?

We vinden het ook opvallend dat jongeren die hoog scoren op de transcendente dimensie vaker aangeven dat ze zich zorgen maken, zich eenzaam voelen en minder vaak aangeven dat ze een goede vriendenkring hebben. Anderzijds geven de jongeren die hoog scoren op deze dimensie wel vaker aan dat ze vertrouwen hebben in anderen, zichzelf als betrouwbaar zien, zichzelf de moeite waard vinden en goed kunnen relativeren. We vinden het toch wel jammer dat zij die zichzelf als betrouwbaar en een goede vriend zien aangeven dat ze eenzaam zijn.

Een laatste belangrijke zaak waar we ons ook vragen bij stellen is dat de helft van de jongeren die bevestigd werden zichzelf omschrijven als katholiek. Ze zeggen ook zelf voor dit geloof te hebben gekozen. Maar als we dan kijken naar het belang van de transcendente dimensie zien we dat jongeren aan deze dimensie het minst belang hechten en er ook zeer vreemd tegenover staan.

We stellen vast dat dit onderzoek ons heel wat nieuwe inzichten heeft gegeven over hoe zingeving leeft bij jongeren. Een bedenking die we hierbij hebben is, hoe kan je er als leraar voor zorgen dat je de individuele noden van de leerling lenigt?

Wij concluderen dat het onderzoek ons een houvast biedt, een basis waaruit we kunnen vertrekken om in te spelen op wat leerlingen interessant vinden. Het bevestigt ook nogmaals dat zingeving geen georganiseerd maar een individueel proces is geworden. Iedere leerling beleeft deze op zijn of haar eigen manier. Het is wel een uitdaging voor ons als toekomstige godsdienstleraren om ervoor te zorgen dat elke leerling op individueel zingevinggebied de nodige ondersteuning krijgt.

2.4 Een aantal gebreken aan het onderzoek

Ten slotte willen we ook een aantal tekortkomingen aangeven die het Pitstop onderzoek (2015) signaleert. Een aantal gegevens werden verzameld op een kwantitatieve manier doormiddel van vragenlijsten. Er bestaat echter de kans dat enkele jongeren niet eerlijk waren over hun eigen mening. De vragenlijsten werden ook op voorhand getest bij een aparte groep jongeren. Toch weten we niet of alle jongeren deze vragen op dezelfde manier begrepen en geïnterpreteerd hebben.

Sommige onderdelen zoals de persoonlijkheidskenmerken werden op zeer expliciete manier bevestigd. Dit kan evenzeer tot foutieve rangschikking en interpretaties leiden. Daarom wil men vaak een uitgebreide vragenlijst opstellen, maar dan loopt men het risico dat de jongeren op voorhand afhaken of de lijsten onvolledig invullen.

Een derde belangrijk aspect om mee te nemen is dat het aantal jongeren wonende in landelijke gebieden in de meerderheid waren. Evenals de studenten die les volgen op algemeen en technisch niveau. We moeten dan ook voorzichtig omspringen met deze resultaten. We mogen ze zeker niet opentrekken voor alle Vlaamse jongeren tussen 14 en 18 jaar.

Toch kan het kwantitatieve deel als voldoende groot beschouwd worden. Daardoor kunnen we de steekproef die het onderzoek heeft verkregen hebben als relevant en betrouwbaar aanschouwen.

3 Vergelijking onderzoek bij moslimjongeren

Tijdens het bestuderen van het Pitstop onderzoek maakten we al de conclusie dat moslimjongeren hoger scoren op de transcendentale dimensie dan andere leeftijdsgenoten. Dit verbaasde ons niet heel erg want het is algemeen bekend dat hun manier van naar geloof kijken en beleven sterk verschilt. We vonden het wel interessant om een kijkje te nemen naar resultaten van een gelijkaardig onderzoek maar dan bij deze doelgroep.

We ontdekten een kwalitatief onderzoek naar hoe moslimjongeren in Vlaanderen hun geloof beleven (Ahadour, 2012) De auteur van deze analyse is een jonge vrouw genaamd Chaïma Ahaddour die in het kader van haar thesis dit onderzoek heeft uitgevoerd.

Ahadour (2012) voerde gesprekken met 12 Marokkaans-Belgische jongeren bestaande uit acht vrouwelijke en vier mannelijke participanten uit de tweede en derde generatie. Hun leeftijd varieert tussen 18 en 25 jaar. Al deze jongeren zijn in België geboren en getogen. Alle respondenten gaven aan dat zij van thuis uit islamitisch opgevoed zijn. Deze jongeren zijn dus ook bewust bezig met religie. Dat betekent niet dat al deze mensen op precies dezelfde manier zoals hun ouders met het geloof omgaan. Er werd op zoek gegaan naar verhalen, persoonlijke ervaringen en ideeën bij hun religieuze beleving. Om de wereld van deze jongeren te begrijpen, is het belangrijk om stil te staan bij de wijze waarop zij naar religie, cultuur en identiteit kijken. Welke rol de islam speelt in het leven van deze jongeren, lijkt gaandeweg niet kleiner te worden. In eerste instantie kan je je afvragen of je deze twee onderzoeken naast elkaar kan plaatsen aangezien het Pitstop onderzoek als doelgroep de Vlaamse jongeren heeft ongeacht geloofsovertuiging en afkomst. Terwijl het tweede onderzoek juist één specifieke groep ondervraagt: moslimjongeren met migratieachtergrond.

Toch blijft het interessant om zich een idee te vormen over de verschillen in beide onderzoeken. Want we hebben wel twee verschillende doelgroepen maar beide groepen zijn geboren en getogen in België en volgen les in Vlaamse scholen. Daarnaast is het wetenswaardig om te achterhalen waarom geloof bij moslimjongeren een meer centrale plaats krijgt dan bij zij die zichzelf wel katholiek noemen maar dit niet verbinden met het geloof in God. Over ruim een halve eeuw telt de wereld zelfs meer moslims dan christenen. Daar moet toch een verklaring voor zijn.

Om deze onderzoeken naast elkaar te plaatsen gebruikten we onderstaande cirkel, beter gekend als de drie dimensies van geloven. Het woord geloven kent in godsdienstige termen heel wat ladingen. Vaak spreekt men van 3 niveaus beginnende van het uiterlijke tot het inwendige, van de oppervlakte naar de diepte. Het gaat hierbij vooral over het onderscheiden van gelaagdheden dan over het scheiden van betekenissen.

1. Eerste niveau: gedrag

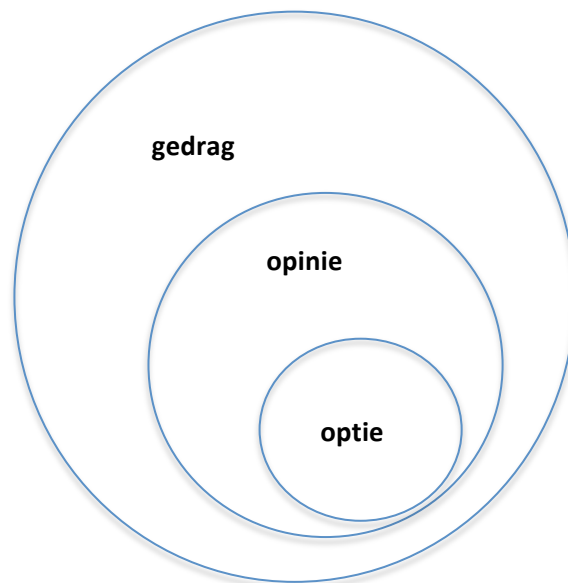
“Dit is de oppervlakkige buitenlaag van geloven. Dit zijn alle cultus- en kerkpraktijken waar mensen aan deelnemen. We kunnen pas met zekerheid iets zeggen over de authenticiteit van dit gedrag als we weten uit welke overtuiging dit gedrag komt en in hoeverre het een echte weerspiegeling is van wat innerlijk aan geloof leeft.” (Vakgroep godsdienst, 2016-2017)

2. Tweede niveau: opinie

“Dit zijn alle verwoordingen, besprekingen, ... rond geloven. Dit getuigt al van enige diepgang, maar is nog niet te vertrouwen. Woorden zijn vaak bedrieglijk. Woorden zijn vaak dubbelzinnig of meerzinnig. Een woord kan verschillende zaken betekenen, daarom is de betrouwbaarheid van woorden beperkt. Bovendien kunnen deze woorden voor mensen een manier zijn om existentiële vragen en een fundamentele geloofskeuze te ontvluchten.” (Vakgroep godsdienst, 2016-2017)

3. Derde niveau: optie

“Geloven wordt hier gezien als een innerlijk element van de mens. Het is een deel van de mens en zit diep in het hart van de mens. Het is een oprechte keuze van binnenuit, vanuit ons hart en onze ziel. Dit is het beslissende niveau die de (on)echtheid van geloven van een persoon kan bewijzen.” (Vakgroep godsdienst, 2016-2017)

Wanneer we nu even terugkeren naar de onderzoeken, vallen de titels van beide onderzoeken ons erg op. Het Pitstop onderzoek heeft als titel: het kwalitatief en kwantitatief onderzoek naar zingeving en levensbeschouwing bij jongeren. Terwijl het tweede onderzoek niet over levensbeschouwing spreekt maar wel over de geloofsbeleving. Dit vonden wij toch wel opmerkelijk. Het is alsof men bij het onderzoek naar de geloofsbeleving van moslimjongeren al op voorhand weet dat ze wel degelijk gelovig zijn en hun geloof vorm geven. Men gaat er dus ten eerste al van uit dat deze jongeren geloven. Ten tweede dat ze dat geloof ook in de praktijk toepassen. En ten derde dat ze kunnen aangeven waarom ze juist gelovig zijn. Met andere woorden de drie dimensies van geloven zijn duidelijk aanwezig: Optie, opinie en gedrag. Terwijl men in het Pitstop onderzoek ervan uitgaat dat men niet rechtstreeks kan vragen naar de geloofsbeleving van jongeren maar eerder naar zingeving.

We sommen even de vragen op die werden gesteld rond geloofsbeleving:

- Wat versta jij onder moslim zijn?
- Wat doe jij als jij meer wilt te weten komen over islam?
- Hoe ervaar jij het moslim-zijn in België?
- Wat zijn de belangrijkste punten/regels in islam die volgens jou in acht genomen moeten worden volgens jou?
- Wat heeft jou aangezet tot het zich verdiepen in islam? Op welke manier heeft dit plaatsgevonden? (Ahadour, 2012)

In vergelijking met het Pitstop onderzoek zijn dit zeer rechtstreekse vragen die met geloof te maken hebben. We citeren enkele antwoorden:

“Mijn geloofsbeleving bestaat uit het zich volledig richten tot de islam en het streven naar de levenswijze van de profeet Mohammed. Ik hecht belang aan het praktiseren waaronder het gebed, het vasten en het uiterlijke verschijning van een moslim hebben. Iemand met een hoofddoek zal ik als moslim beschouwen”. (Ahadour, 2012)

“Religie is voor mij erg belangrijk, ik probeer dit door te trekken in mijn leven. Vanaf het moment dat ik hoofddoek begon te dragen, ben ik precies iemand anders geworden”. (Ahadour, 2012)

“De islam betekent veel voor mij. Zonder religie zou ik niet weten wat te doen, ik zou verloren lopen. Een doel voor ogen voor wat er hierna komt, het is een leidraad voor alles. Voor mij betekent het moslim-zijn: iets dat je doet met je hart. Maar ik vind dat mensen die zeggen dat moslim-zijn alleen met je hart is, niet bidden en geen hijab dragen ook niet juist. Het belangrijkste volgens haar is het geloven in de zes geloofspunten van 'imān, de vijf pilaren en met nadruk op het gebed”. (Ahadour, 2012)

Vanuit het onderzoek hebben we kunnen besluiten dat er verschillende redenen zijn waarom jongeren opteren voor een religieuze identiteit.

“Als eerste wordt de islam gezien als een uitweg om uit de identiteitscrisis te geraken. Ten tweede is die identiteit ook een strategie om op een zelfbewuste en assertieve manier een eigen plek in deze samenleving op te eisen. Het is de islam die zekerheid geeft, zingeving en verbondenheid.” (Ahadour, 2012)

Wat we hieruit kunnen concluderen is dat moslim zijn erg verbonden is met en deel uitmaakt van hun identiteit. God is geen abstract begrip voor hen. Jongeren kunnen ook concreet benoemen waarom zij hun geloof verbinden met wie ze zijn, terwijl de meerderheid van de Vlaamse jongeren daar nog zoekende in is of er zelfs zeer onverschillig tegenover staat. Jongeren uit het Pitstop onderzoek bevinden zich in de cirkel met de drie dimensies ergens buiten de cirkel zelf. Geloof lijkt geen meerwaarde te bieden aan hun persoonlijke ontwikkeling. Wanneer we dit toepassen op de drie dimensies van geloven dan is het duidelijk dat bij moslimjongeren alle drie de dimensies aan bod komen.

Jongeren in deze samenleving denken vaak dat zij God niet nodig hebben omdat zij andere dingen veel belangrijker vinden zoals geld en geluk. Dit is ook wat is gebleken uit de resultaten van het Pitstop onderzoek. Uiteraard willen we niet veralgemenen want er zijn ook heel wat jongeren vandaag die zich wel degelijk thuis voelen in het christelijk geloof, maar toch vormen zij nog steeds een kleine minderheid.

4 Bronnen waar het godsdienstonderwijs op steunt

4.1 Inleiding

Uit het voorafgaande onderzoek leerden we wat de vragen en noden van jongeren zijn. We stellen ons nu de vraag hoe wij als toekomstige godsdienstleraren ervoor kunnen zorgen dat die individuele noden van onze leerlingen gelenigd worden? Voor het maken van onze lessen gebruiken wij het leerplan rooms-katholieke godsdienst. Dit leerplan biedt ons de leerplandoelen aan die de leerlingen dienen te bereiken. Om deze leerplannen te kunnen bereiken biedt het leerplan ook ingrediënten aan die men kan gebruiken gedurende de les. Het leerplan is ontwikkeld uit de visietekst van de erkende instantie. Deze visietekst vertelt hoe zij onderwijs zien, hoe volgens hen onderwijs moet worden gegeven. We willen onderzoeken of de visietekst van het leerplan r.k.-godsdienst is afgestemd op de noden van de jongeren, die we terug vonden in het onderzoek.

Er zijn ook instanties die zelf een visietekst hebben geschreven. Een voorbeeld van zo'n instantie zijn de Broeders van Liefde. Zij hebben zelf een visietekst geschreven. We willen de twee visieteksten met elkaar vergelijken en we willen deze teksten ook vergelijken met bovenstaand onderzoek. Welke van de twee visieteksten leunt het meest aan bij de noden van jongeren? Zijn er grote verschillen tussen beide visietekst en welke linken kunnen we leggen tussen de visietekst en het onderzoek? Zijn er zaken waar één of beide visieteksten geen rekening mee houden, maar die volgens het onderzoek wel belangrijk zijn? Tot slot is er ook een nieuwe tekst geschreven door de Vlaamse bisschoppen over het vak r.k.-godsdienst. De nota bundelt vragen over het vak rooms-katholieke godsdienst vanuit de samenleving, het onderwijs en de kerkgemeenschap. Ze geeft de relevantie van het vak op die terreinen aan en formuleert richtlijnen en verwachtingen opdat het vak die relevantie waar kan maken. De vragen worden niet benaderd als problemen maar als kansen. We moeten dus zowel de context als de vragen van deze tekst ernstig nemen. Ook deze tekst nemen we onder de loep.

Hieronder volgt een korte omschrijving die aan de basis van het leerplan lag, de visietekst van de Broeders van Liefde en de nieuwe tekst van de Vlaamse bisschoppen. Daarna vergelijken we deze drie teksten met elkaar. Er worden ook steeds linken gelegd met het onderzoek dat hierboven vermeld werd.

4.2 Visietekst leerplan r.-k. godsdienst

Voor het schrijven van deze tekst hebben we ons gebaseerd op de visietekst van het leerplan r.-k. godsdienst (1999).

Het vak godsdienst is in evolutie door de veranderende samenleving. Door de constante tegenslagen, angsten en mislukkingen zijn er veel jongeren die het opgeven te zoeken of de zin gewoon niet vinden.

Jongeren stellen zich ook steeds meer vragen over hun godsdienst. Dit heeft te maken met de grote toename aan levensbeschouwelijke visies en verschillen. Toch stoten vele jongeren hierbij op Jezus Christus, die voor velen de Weg, Waarheid en Leven wil zijn.

Men maakt hier ook het onderscheid tussen catechese, in de thuissituatie en de godsdienstles. Men ziet het vak godsdienst als een echt schoolvak, naast de andere met z'n eigen originaliteit.

De kerk beschouwt het godsdienstonderwijs als dienst aan de samenleving, de school, kinderen, jongeren en ouders. Bij de jongeren wil men vooral werken rond de "menswording". Men hoopt de

levensvragen die kinderen en jongeren stellen te kunnen beantwoorden. Men hoopt eveneens dat ze zichzelf opnieuw verbinden met de rijkdom van het christelijk geloof. Eveneens wil men de dialoog met andere overtuigingen openlaten en hen ook hierover iets bijbrengen. Er is dus zeker ruimte en bereidheid tot dialoog. De ouders wil men ondersteunen in de levensbeschouwelijke vorming tijdens de opvoeding. We merken hier een duidelijke link met de transcendente dimensie uit het onderzoek.

Men ziet leren niet enkel als het cognitieve maar ook als de sociale en gedragsinteractie. De kern van het christendom moet vooral aanbod komen. Zoals Gods' grenzeloze liefde en Zijn Geest die mensen inspireert om te leven in het spoor van Jezus.

Toch is er ook aandacht voor het leven van alledag, dingen die het zin-zoeken oproepen. Het hele systeem van lesgeven gebeurt in een communicatief proces. Er is een grote wisselwerking nodig tussen de leerlingen, de leraar en de leerinhoud. Ook dit proces is opvoedend en vormend. Hiervoor is vertrouwen noodzakelijk. Hier merken we een link met de sociale dimensie uit het onderzoek.

"Deze visietekst is bestemd voor iedereen die verantwoordelijkheid draagt voor het vak katholieke godsdienst in Vlaanderen, ongeacht in het buitengewoon, secundair, - onderwijs. Om deze visie samen te stellen ging men opzoek naar iedereen die betrokken is bij dit vak. Men dacht er na over de groei in levensbeschouwelijke bedachtzaamheid en hoe het godsdienstonderwijs een gehele bijdrage kan zijn voor de samenleving en de school." (Mgr Laridon, 1996)

4.3 Visietekst Broeders van Liefde

De visietekst van de Broeders van Liefde leert ons dat we ons niet kunnen wenden naar onze leerlingen alsof het medekatholieken zijn. Ze stellen zich de vraag in welke mate we ons dan wel kunnen richten tot onze leerlingen binnen het vak godsdienst. Een louter systematische presentatie van het katholicisme in de huidige context draagt onvoldoende effectief bij tot de spirituele, levensbeschouwelijke vorming van onze leerlingen.

Voor het schrijven van dit stuk hebben we ons gebaseerd op de originele visietekst van de Broeders van Liefde (2015).

"Via de raamplannen, leerplannen en werkplannen wil het vak bijdragen aan het religieuze ontwikkeling van kinderen en jongeren opdat ze in staat zouden zijn op een bewuste en constructieve manier om te gaan met godsdienst en levensbeschouwing." (Broeders van Liefde, 2015) Jongeren moeten een antwoord kunnen vinden op hun zingevingsvragen. Deze antwoorden mogen niet te sterk steunen op een kennis van de confessionele expressie van katholiek geloof. De meeste kinderen en jongeren kennen de religieuze en kerkelijke referentiekader immers niet. De Broeders van Liefde (2015) erkennen dat dit een moeilijkheid vormt binnen ons onderwijsvak.

Traditie wordt in de eerste plaats gezien als een bepaalde geloofsinhoud. Dit veronderstelt een specifieke soort geletterdheid zowel van de leraar als van de leerlingen. Deze kennis is zowel bij de leerlingen als bij de leraren onvoldoende aanwezig. "De expressie van het zelfverstaan van het katholicisme werd de voorbije periode gedomineerd door theologisch hooggeschoolde specialisten waardoor de uitdrukking van geloofsinhoud expliciet of impliciet een hoog theologisch gehalte heeft. Wanneer deze aanpak lukt, dan krijg je een soort encyclopedische kennis van wat het katholicisme zegt. Dit is het product van een expressie van katholiek geloof uit een context van theologische reflectie en geloofsoverdracht via socialisering." (Broeders van Liefde, 2015)

Wanneer deze aanpak niet lukt, dan krijg je een grote afstand tussen de leerlingen en de vakinhouden. De leraren proberen deze kloof te dichten door een link te leggen met hun interesses, maar wat deze dan precies met godsdienst hebben te maken is voor de leerlingen niet duidelijk.

De vraag die de Broeders van Liefde (2015) hierdoor stellen is: vanuit welk perspectief kunnen we naar godsdienst kijken om de doelen van de kerkelijke basisvisie efficiënter en effectiever te realiseren? Er moet een andere manier zijn die ten volle met geloof heeft te maken en één die de leerlingen wel kunnen begrijpen.

“Een oplossing is godsdienst benaderen vanuit de basisstructuur en de dynamiek van menselijk geloven op zich en niet vanuit een expressie van dit geloof in de vorm van dogmatische geloofsuitspraken die ideologisch kunnen gebruikt en misbruikt worden. Maar wat bedoelen ze nu met deze basisstructuur? Mensen “geloven” dingen omdat dit ons simpelweg in staat stelt om te gaan met dingen die we niet zeker weten. De ervaring van het mens zijn confronteert ons permanent met dingen waarvan we niet zeker zijn. Hoezeer onze cultuur ook gedomineerd wordt door een intellectuele traditie die er voor kiest om uit te gaan van wat we zeker weten, toch zien we dat vele domeinen in de ervaringen van het menselijk bestaan worden getekend door het niet zeker weten.” (Broeders van Liefde, 2015)

De Broeders van Liefde (2015) nemen geloof dus als uitgangspunt om naar godsdienst te kijken zonder terug te keren naar catechese. Hun doel is om die dynamiek en de basisstructuur van geloven zelf te verduidelijken en de vaardigheden die bij deze dynamiek horen in te oefenen. Op deze manier kunnen leerlingen de originaliteit van godsdienst(en) begrijpen en ervaren. Daarnaast kunnen ze ook beter plaatsen wat godsdiensten doen en zeggen. Dit kan een basis vormen om religieuze geletterdheid te versterken en religieuze en levensbeschouwelijke vorming doelgericht aan te bieden.

De volgende vraag die de Broeders van Liefde (2015) zich stellen luidt: hoe gaan mensen nu om met dingen die ze niet zeker weten? En op welke manier is godsdienst dan (ook) een product van spiritueel omgaan met de werkelijkheid? Mensen doen een beroep op mentale voorstellingen die niet verplicht beantwoorden aan objectieve kennis en feiten. Zo kunnen mensen verder gaan met hun ervaring zonder onzeker te worden. Ze kunnen hierdoor blijven functioneren. Dit linken we aan de psychische dimensie uit het onderzoek. “We noemen dit intuïtief geloof omdat dit doorgaans onbewuste mentale voorstellingen zijn. Soms wordt intuïtief geloof tegengesproken door ervaringen of wordt dit door andere mensen in vraag gesteld. Een meer bewust omgaan met dingen die we niet zeker weten wordt reflexief geloof genoemd.” (Broeders van Liefde, 2015) Maar let op, godsdienstonderwijs dat blijft staan op het niveau van persoonlijke opinievorming en meningen over om het even wat, is op zich al nuttig. Maar als we op dat niveau blijven staan dan gaat het niet over godsdienst en doet onze godsdienstles geen beroep op de originaliteit van godsdienst. Dan zorg je ervoor dat de godsdienstlessen meer maatschappelijker worden. Natuurlijk zijn deze thema’s interessant, maar ze vervangen een religieuze vorming niet. Dit kunnen linken aan de transcendentale dimensie.

De Broeders van Liefde (2015) zien dat het moeilijk is om op dit niveau van algemeen menselijke hermeneutische knooppunten het eigene van godsdienst binnen te brengen. Ze pleiten er dus voor om voldoende expliciet de lesinhoud te zoeken in levensbeschouwelijke en religieuze knooppunten. Ze bedoelen hiermee die ervaringen die jongeren meemaken te confronteren met de diepte van de bestaanservaring. Het gaat dus over het omgaan met existentiële ervaringen. Existentiële basiservaringen gaan over vaak paradoxale ervaringen van heelheid en gebrokenheid, verbondenheid en eenzaamheid, kracht en machteloosheid, vervulling en leegte, oneindigheid en begrenzing, leven en dood, ...

“Betekenis geven aan zo’n ervaringen vraagt een andere dynamiek dan de vraag stellen hoe je die ervaring kan verklaren. Dit laatste genereert de dynamiek van analytisch denken. Analytisch denken objectificeert, terwijl spiritueel denken de subjectiviteit van een ervaring ten volle wil respecteren. Betekenis geven aan iets is niet alleen iets persoonlijk. Analytisch omgaan met de werkelijkheid steunt op eenduidige concepten die waar of niet waar zijn. In spiritualiteit hoeft iets niet het ene of

het andere te zijn. Het kan gerust verschillende dingen tegelijk zijn. Het is dus de taak van de godsdienstleraren de leerlingen te leren spiritueel denken.” (De Broeders van Liefde, 2015)

Er wordt dus een duidelijk verschil gemaakt tussen het analytisch en het spiritueel denken. In dit schema wordt het verschil nogmaals duidelijk.

De Broeders van Liefde (2015) zijn er dus van overtuigd dat hun benadering van godsdienst, godsdienst toegankelijker kan maken voor leerlingen. We mogen er dan van uit gaan dat dit ook het geval is voor leraren. Ze vinden eveneens dat levensbeschouwelijke, spirituele en religieuze vorming ook naast de vakinhoud moet gebeuren. Ze stellen voor dat leraren zich engageren voor schoolpastoraal.

“Hun visie sluit goed aan bij een echte lekenspiritualiteit die voortkomt uit de gewone levenservaringen en –vragen, meer dan uit een abstracte kosmologie over de wereld en de mens. In een cultuur waar spiritualiteit zich meer en meer differentieert uit godsdienst(en), kan dit precies onze eigen bijdrage zijn aan de katholieke kerkgemeenschap om de band tussen spiritualiteit en katholiek geloof te versterken.” (De Broeders van Liefde, 2015)

Ook interlevensbeschouwelijk leren is een belangrijke opdracht voor ons godsdienstonderwijs volgens de Broeders van Liefde. (2015) Wanneer leerlingen kunnen leren hoe verschillen op de eerste plaats gevolgen zijn van meerzinnige betekenisgevingen, zorgt dat ervoor dat ze meer waardering krijgen voor elkaars verschillen en zo kunnen ze beter samen leven en van elkaar leren. Dit idee sluit aan bij de dialogeschool.

Hun belangrijkste doel is leraren aanmoedigen om vanuit een actuele en toekomstgerichte benadering van godsdienst bij te dragen tot de spirituele, levensbeschouwelijke en religieuze vorming van leerlingen.

4.4 Nieuwe tekst van de Vlaamse bisschoppen

Omdat het leerplan en visietekst uiteraard ook rekening moeten houden met de steeds veranderende samenleving werd er onlangs een tekst uitgegeven door de Vlaamse bisschoppen en de erkende Instantie met als titel: “Het vak r.-k. godsdienst op het kruispunt van samenleving, onderwijs & kerkgemeenschap.”

In deze tekst willen de Vlaamse bisschoppen en de erkende Instantie r.-k. godsdienst, samen nadenken over de betekenis van het vak r.-k. godsdienst in ons onderwijs en onze samenleving. “Tegelijk willen ze enkele concrete richtlijnen en verwachtingen naar voren schuiven, opdat het vak r.-k. godsdienst ook in de toekomst aan zijn belangrijke opdracht kan beantwoorden.” (Vlaamse bisschoppen, erkende instanties r.-k. godsdienst, 2017)

Het vak rooms-katholieke godsdienst staat al lang op het kruispunt in de samenleving, tussen onderwijslandschap en kerkgemeenschap. De Erkende Instantie alsook de bisschoppen waren zich hiervan bewust. Op 21 september 2017 verscheen er een vernieuwde visie op dit levensbeschouwelijk vak. Hieronder omschrijven we de grote raaklijnen uit deze verklaring.

4.4.1 De samenleving

Deze vernieuwde visie is gebaseerd op de diversiteit in onze samenleving die steeds groter wordt. Het vak godsdienst wil jongeren dan ook hun verantwoordelijkheden laten opnemen in deze geglobaliseerde en pluriforme samenleving.

4.4.2 De ouders en het gezin

Een tweede belangrijk aspect is de visie van de ouders. Binnen het gezin worden heel wat waarden en normen doorgegeven. Elke ouder zal een bepaalde visie op godsdienst en geloven ontwikkelen. We stellen ons hierbij wel de vraag hoeveel van zo’n ouders er vandaag nog zijn?

4.4.3 Het onderwijs

Naast de samenleving en het gezin is er ook nog het onderwijsveld en de kerkgemeenschap. Voor de Erkende Instantie is de visie op godsdienstonderwijs van de verschillende onderwijsnetten belangrijk. Daarnaast wil men ook inspelen op de katholieke dialogescholen en op de hogescholen en universiteiten die jonge godsdienstleraren voorbereiden op het werkveld.

4.4.4 De kerkgemeenschap

Tot slot kan men er niet onderuit dat ons godsdienstonderwijs een zending is van de kerkgemeenschap. De eigenheid en authenticiteit van het vak, maar zeker ook van de leraar is belangrijk. Dit is dan ook altijd onlosmakelijk verbonden met de geloofsgemeenschap.

Het is dan ook met het of op elk van deze vier aspecten dat de Vlaamse bisschoppen rekening willen houden bij het opstellen van hun vernieuwde visie.

Dat het vak godsdienst een eigen leerplan heeft, uitgegeven door de Vlaamse bisschoppen was reeds een feit. Ook bij de aankomende vernieuwingen wil men dit zo houden. Dit ondersteunt meteen het punt van de kerkgemeenschap die toch wel een belangrijke factor is in dit gebeuren. Men wil ook de twee lestijden per week graag blijven behouden. Net om de eigen volwaardige plaats op school te verkrijgen.

Iedereen neemt een bepaalde visie aan tegenover godsdiensten en levensbeschouwingen. Neutraliteit bestaat eigenlijk niet, iedereen is gekleurd. Eerbied voor het eigen verhaal en dat van de ander zal in de toekomst een sterkere rol spelen in de steeds diverse maatschappij. Leerlingen moeten inzichten en gevoelens van de ander leren begrijpen en interpreteren. Dit linken we aan de sociale dimensie.

Anderzijds wil het vak een maatschappelijke boodschap meegeven. Jonge mensen moeten hun verantwoordelijkheden leren opnemen in de maatschappij. Het maatschappelijk engagement is een belangrijke pijler binnen het christendom.

Daarnaast wil men natuurlijk ook de nodige kennis van het christendom meegeven. Ook de beleving is niet onbelangrijk. Men geeft hier wel duidelijk mee dat elke leerling vrij is binnen welk levensbeschouwelijk referentiekader hij of zij dit invult. Dit kan gelinkt worden met de transcendentale dimensie.

Verder geeft men aan dat ze willen werken aan de katholieke dialoogschool. Elke school biedt onderwijs aan vanuit zijn eigenheid en identiteit. De katholieke dialoogschool doet dit vanuit de rooms-katholieke godsdienst, maar met een grote openheid en respectvolle houding naar andere overtuigingen toe. Zo ontstaat er een sterkere dialoog. Naast deze verplichte godsdienstlessen zal er een pastoraal aanbod zijn waar leerlingen vrijwillig aan kunnen meewerken om hun levensbeschouwelijke bedachtzaamheid verder te ontwikkelen. Dit linken met de sociale dimensie.

Natuurlijk komen er na een aantal visies ook concrete uitdagingen die in de praktijk omgezet moeten worden. Allereerst wil men het meer dan twintigjaar oude leerplan actualiseren. "Hierbij gaan ze extra aandacht schenken aan de systematische voorstelling van het christelijk geloof en de geloofsbeleving gekoppeld aan het groeiproces dat kinderen en jongeren meemaken. Men wil eveneens een grotere geletterdheid van de groei bij kinderen en jongeren naar een godsdienstige of levensbeschouwelijke volwassenheid creëren." (Vlaamse Bisschoppen, 2017)

4.5 Linken tussen het onderzoek en de aangehaalde teksten

De visietekst van de Broeders van liefde geeft aan dat we in het onderwijs geen les kunnen geven aan medegelovige katholieken. Dit is wat het onderzoek en ook de Vlaamse bisschoppen met hun nieuwe tekst concluderen. Jongeren zijn veelal zinzoekend en zinvragend, maar al lang niet meer allemaal christenen en/of praktiserend. Het leerplan r.-k. godsdienst bevestigt dat kinderen, jongeren en jonge leraren de tijd niet meer kennen waarin de christelijke godsdienst de allesbepalende invloed had op onze westerse samenleving. Toch willen de Vlaamse bisschoppen deze invloeden niet verloren laten gaan. Uit het onderzoek blijkt ook duidelijk dat jongeren minder belang hechten aan de transcendentale dimensie. We zien dat deze drie dus met elkaar overeenkomen. De visieteksten geven wel aan dat geloof zeker niet kan opgelegd worden aan leerlingen, dat het de taak van de leraar is om zijn of haar zingevend verhaal door te geven. De leerlingen beslissen dan zelf of ze zich daarin kunnen vinden of niet.

De visieteksten leggen de nadruk op de GSM-functie van de leraar. De leraar getuigt over zijn zoekend spiritueel omgaan met de betekenisgeving van zijn religieuze ervaring. Deze getuigenis zou men in eerste plaats moeten halen uit de eigen kerkgemeenschap, aldus de Vlaamse bisschoppen (2017). Zoals al eerder geconcludeerd werd in het onderzoek duidelijk dat de vertrouwensband tussen leraar en leerling versterkt moet worden. Leerlingen vertrouwen leraren te weinig. Hieraan kan gewerkt worden door de getuigenisfunctie van de leraar. Er ontstaat hierdoor een wisselwerking: hoe meer de leraar zich openstelt en leerlingen in vertrouwen neemt om te getuigen over zijn of haar ervaringen, hoe meer leerlingen aangemoedigd worden om die leraar in vertrouwen te nemen. Het is belangrijk dat de leraar als specialist een zinvolle link kan leggen tussen de spiritualiteit en de

theologie. Daarnaast is de leraar ook een moderator. Hij/zij brengt de dialoog binnen in de klas. Op die manier wordt gewerkt aan de sociale dimensie uit het onderzoek net door de transcendentale dimensie ter sprake te brengen.

Jongeren stellen zich complexe vragen: het lijden, het kwaad, de toekomst. Hen ontvankelijk maken voor deze vragen en zinvolle antwoorden vinden zal de eerste en moeilijke opdracht zijn van de godsdienstleraar. Om deze vragen te beantwoorden kan men volgens de vernieuwde tekst van de bisschoppen terecht in de verschillende levensbeschouwingen. Men gaat er niet meer vanuit dat het christendom de enige instantie is die oplossingen aanbiedt. In de visietekst van de Broeders van Liefde is het ook duidelijk dat jongeren zinvragen hebben en een antwoord willen, maar dat mag niet te sterk steunen op de kennis van de confessionele expressie van katholiek geloof. Want de meeste kinderen en jongeren missen de ervaringen en de religieuze en kerkelijke referentiekaders. Het leerplan wil leerlingen aanzetten tot kritisch nadenken. Ze hoeven het niet eens te zijn met het katholieke geloof. Het is de bedoeling dat ze een kans krijgen om op een eerlijke en verantwoorde wijze in alle openheid na te denken over leven, cultuur, levensbeschouwing, godsdienst, geloof, de Bijbel en de kerk. Ook in de visietekst van de Broeders van Liefde staat die eigen keuze centraal. Zoals al eerder vermeld in onze BAP is geloof een individueel gebeuren geworden. Dit kunnen we linken aan de psychische dimensie uit het onderzoek. Door over deze zaken na te denken vorm je ook een identiteit.

“De veelheid aan levensbeschouwingen, de versplintering van het hart en van de gemeenschappen als gevolg van de rationele benadering van de werkelijkheid en de hang naar vrijheid wordt in het leerplan als een uitdaging gezien in het vak godsdienst.” (Erkende instantie, 1999) De visietekst van de Broeders van Liefde benadrukt dat leerlingen te vaak analytisch denken. (zie schema) Ervaringen uit het leven kunnen niet altijd beantwoord worden vanuit het analytisch denken. Godsdienstleraren moeten hen aanzetten tot spiritueel denken. Dit vormt voor ons een uitdaging binnen ons vakgebied.

Volgens het leerplan r.-k. godsdienst kan het levensverhaal van de leraar voor de jongere de meest inspirerende bron zijn om het eigen leven vorm te geven en spiritueel om te gaan met de werkelijkheid. Dit kan uiteraard enkel gebeuren als de leerling de leraar vertrouwt. Uit het onderzoek maakten we al de conclusie dat die vertrouwensband niet of heel weinig aanwezig is.

Het vak r.-k. godsdienst is dan ook het vak bij uitstek dat bijdraagt tot dialoogbereidheid en tot dialoogbekwaamheid. De dialoog op zich is niet mogelijk in de klas als er geen vertrouwde sfeer is, laat staan in dialoog gaan met andere overtuigingen. In de vernieuwde visie op godsdienstonderricht wil men nog sterker belang hechten aan deze dialoogscholen.

De Broeders van Liefde erkennen dat toekomstige leraren godsdienst inhoudelijk minder geschoold zijn. Ze staan dus met andere woorden op gebied van vakinhoud minder sterk in hun schoenen. Terwijl in de visietekst van het leerplan en ook in de nieuwe tekst van de Vlaamse bisschoppen men er van uitgaat dat je na het volgen van de opleiding leraar godsdienst specialist bent binnen het vak.

Wat ons ook sterk opviel is dat er in het onderzoek gezegd wordt dat leerlingen in het aso het hoogst scoren op de transcendentale dimensie terwijl er in de visietekst van de Broeders van Liefde gezegd wordt dat deze groep juist het meest analytisch denkt. Het is een uitdaging deze groep leerlingen minder analytisch en meer spiritueel te laten denken.

Een ander verschil is dat in het leerplan r.-k godsdienst het katholiek geloof expliciet vermeld wordt als vertrekpunt van de lessen godsdienst. Ze willen een open sfeer creëren om andere levensbeschouwingen binnen te laten, maar het katholieke referentiekader staat nog altijd op de eerste plaats. Dit is ook duidelijk in de terminologie die ze gebruiken in hun tekst. Terwijl in de visietekst van de Broeders van Liefde de katholieke traditie minder expliciet uitgesproken wordt. De vernieuwde visie op godsdienstonderwijs blijft geloof als vertrekpunt gebruiken voor de lessen godsdienst.

We merken dat er toch een aantal duidelijke overeenkomsten zijn tussen de visie van de Broeders van Liefde, de visie van de erkende instantie r.-k. godsdienst, de nieuwe tekst van de Vlaamse bisschoppen en het onderzoek. Heel sterke verschillen zijn er niet, wel verschuivingen. Het is duidelijk dat de visietekst van de Broeders van Liefde een aanvulling is op het leerplan, deze aanvulling kunnen we het best linken met de uitkomst van het Pitstop onderzoek. Het is niet hun bedoeling om het leerplan te vervangen, maar ze willen eerder iets toevoegen om hun visie te verduidelijken en nog meer inspelen op de noden van leerlingen.

5 De kracht van betekenis

Na het onderzoek over hoe spiritualiteit zich manifesteert bij jongeren en hoe het leerplan rooms-katholieke godsdienst, de visietekst van de Broeders van Liefde en de nieuwe visietekst van de Vlaamse bisschoppen hiermee rekening houden, willen wij graag werkvormen ontwikkelen waarmee we de spiritualiteit bij jongeren kunnen verrijken.

Voor het ontwikkelen van onze werkvormen baseren wij ons op het boek van Emily Esfahani Smith: 'De kracht van betekenis. Hoe zin te geven aan je leven.' Deze werkvormen bevinden zich in bijlage 1.

Emily Esfahani Smith laat ons op basis van recent psychologisch onderzoek, inzichten uit de filosofie en literatuur, vier pijlers zien over hoe we ons leven op een zinvolle manier vorm kunnen geven.

Vele elementen uit haar boek kunnen we koppelen met het Pitstop onderzoek: Stilstaan en weer doorgaan.

Aan het begin van haar boek lezen we een mooie zin. "De opkomst van filosofie, religie, wetenschap, literatuur en zelfs kunst kan op zijn minst gedeeltelijk worden verklaard als een antwoord op twee vragen: 'Wat is de zin van het leven? En hoe krijgt mijn leven betekenis?'" (Esfahani, 2017) Het komt er dus op neer dat iedereen zich deze twee vragen stelt en heel wat mensen daarop antwoorden beginnen zoeken. Dat lezen we ook in het Pitstop onderzoek. Jongeren vinden het vandaag nog heel belangrijk betekenis en zin te zoeken in het leven, maar vaak linken ze dat niet meer met het geloof in een religie.

Toch zegt Emily Esfahani Smith (2017) dat er miljarden mensen zijn die nog steeds betekenis ontleen aan religie. In de moderne wereld heeft religie echter niet langer het gezag dat ze vroeger bezat. Hoewel heel wat mensen, ook jongeren, nog steeds aangeven gelovig te zijn, zijn er steeds minder mensen die naar de kerk gaan, regelmatig bidden of iets hebben met godsdienst. Het aantal mensen dat van mening is dat religie een belangrijke component is van hun leven is sterk afgenomen. Hoewel mensen vervreemd zijn van geloof, blijven ze op zoek gaan naar zin en betekenis.

In het boek 'De kracht van betekenis' kan je lezen dat drie voorwaarden moeten voldaan zijn opdat mensen hun leven als zinvol ervaren: ze zien hun leven als belangrijk, waardevol en als deel van iets groters. Ze hebben het gevoel dat hun leven een doel heeft.

Emily (2017) maakt in haar boek een duidelijk verschil tussen enerzijds geluk en anderzijds zin zoeken/hebben. 'Een team van psychologen onder leiding van Roy Baumeister ontdekten dat een gelukkig leven een gemakkelijk leven is, een leven waarin we ons goed voelen en weinig stress of zorgen hebben. Een gelukkig leven gaat gepaard met een goede lichamelijke gezondheid en het kunnen kopen van alles wat je wil en nodig hebt. Dit is een voorspelbaar resultaat. Streven naar geluk bleek ook geassocieerd te worden met zelfzuchtig gedrag en mensen die nemen in plaats van geven. Een gelukkig leven zonder zin is kenmerkend bij mensen die vooral met zichzelf bezig zijn of zelfs egoïstisch leven, waarin alles goed gaat, behoeften en verlangens gemakkelijk kunnen worden bevredigd.

"Een zinvol leven daarentegen kwam vooral voor bij mensen die geven. Het gaat over activiteiten zoals het geven van cadeaus, voor de kinderen zorgen of zelfs ruziemaken. Uit onderzoekers bleek dat die mensen leven vanuit een overtuiging of ideaal. Omdat we in een zinvol leven moeten investeren, brengt dat meer zorgen, stress en angst met zich mee dan een gelukkig leven zonder zin. Zin en geluk kunnen dus botsen. Toch heeft onderzoek aangetoond dat zinvolle activiteiten uiteindelijk tot een diepere vorm van welbevinden leiden." (Esfahani, 2017)

Overall om ons heen vinden we bronnen van zin. Het boek van Emily Esfahani Smith wil ons die bronnen laten zien en tonen hoe we ze kunnen gebruiken om ons leven diepgang te geven.

Esfahani's vier pijlers voor een zinvol leven zijn:

- 1 Erbij horen: of dat nu bij je familieleden, vrienden, milieuactivisten, collega's is.

"We hebben allemaal begrip, erkenning en bevestiging van onze vrienden, familieleden en levenspartners nodig. Ieder van ons wil genegenheid geven en ontvangen. We zoeken allemaal onze eigen kring. Kortom, we willen ergens bij horen." (Esfahani, 2017)

"Onderzoek heeft aangetoond dat het verlangen om ergens bij te horen één van de redenen is waarom mensen relaties aangaan of zich aansluiten bij een groep. Het geeft een belangrijke impuls aan de zingeving van ons bestaan. Mensen hebben het gevoel dat ze erbij horen wanneer er aan twee voorwaarden wordt voldaan. Ten eerste is er in de relatie wederzijdse zorg. Ze voelen zich geliefd en gewaardeerd door de ander. De tweede voorwaarde is dat er regelmatig een aangename interactie is met de andere." (Esfahani, 2017)

We kunnen dit linken met de sociale dimensie van het Pitstop onderzoek. Liefdesrelaties scoren zeer hoog in het onderzoek. Er wordt met andere woorden veel belang gehecht aan een liefje en vooral het goed zorgen voor dat liefje. Dit kunnen we linken aan de eerste voorwaarde om het gevoel te hebben ergens bij te horen: wederzijdse zorg. Vrienden vinden de jongeren uit het Pitstop onderzoek ook erg belangrijk. Dit kunnen we linken met de tweede voorwaarde om ergens bij te horen: regelmatig aangename interactie, eens weggaan met vrienden, ...

Er is echter één probleem schrijft Esfahani. Bij heel veel mensen, waaronder ook jongeren, ontbreekt het aan dit soort relaties. Hoewel we digitaal veel sterker zijn dan ooit, neemt het sociaal isolement in onze samenleving toe. Er is een toename van eenzaamheid en ook een gebrek aan betekenis in het leven van mensen. Want onderzoek toont aan dat goede relaties de belangrijkste bronnen zijn van zingeving. Het is dus in onze tijd van sociaal isolement belangrijker dan ooit dat we groepsvorming bevorderen en werken aan betekenisvolle relaties, juist omdat veel traditionele vormen van communicatie verdwenen zijn.

- 2 Een doel hebben

"Het hebben van een doel in je leven klinkt misschien wat groots. We denken dan vaak aan doelen zoals de honger in de wereld beëindigen, oorlog stoppen,... Dit hoeft het natuurlijk niet te zijn. Het kan ook betekenen dat je een goede vader of moeder probeert te zijn, je probeert bij te dragen aan een plezierige werkomgeving." (Esfahani, 2017)

Het hebben van een doel is volgens ontwikkelingspsycholoog William Damon verbonden met twee belangrijke dimensies.

Ten eerste gaat het om een duurzaam en hoger doel, een doel waar we voortdurend aan werken. Het geeft richting aan je leven. Ten tweede gaat het hebben van een doel over een positieve bijdrage leveren aan de wereld. Het gaat om een verlangen om verschil te maken in het leven, bij te dragen aan iets wat boven jezelf uitgaat.

"Mensen die een doel hebben in hun leven blijken meer zin in hun bestaan te ervaren en meer bevrediging te hebben van de dingen die ze doen. Ze blijken veerkrachtiger en gemotiveerder te zijn. Bij het nastreven van hun doel blijken ze de kracht te hebben om zowel goede als slechte omstandigheden te doorstaan. Mensen die geen doel hebben in hun dagelijkse activiteiten, dolen vaak vruchteloos rond." (Esfahani, 2017)

Het hebben van een doel is verbonden met zelfkennis. Iedereen heeft positieve en negatieve kanten, talenten, inzichten die maken wie we vandaag zijn. Dit maakt dat we allemaal een ander doel nastreven.

“De psycholoog Erik Erikson beschreef identiteit als een complex verschijnsel dat niet alleen betrekking heeft op wie we zijn, maar ook op waar we vandaan komen, waar we heen gaan en hoe we in de samenleving en in de wereld staan. Iemand die zijn of haar identiteit kent kan een duidelijk antwoord geven op de vragen: wie ben ik en wat voor mens wil ik zijn.” (Esfahani, 2017)

Het inzetten van die talenten zorgt ervoor dat je meer zin ervaart en dat je meer voldoening uit het leven haalt. De kans vergroot dat die doelen dan ook effectief bereikt worden.

Deze pijler kunnen we linken met de psychische dimensie uit het Pitstop onderzoek.

Uit het onderzoek leren we dat jongeren graag nieuwe dingen bijleren, vooral als die zaken gaan over het uitoefenen van hun toekomstige job. Jongeren hebben ook al een duidelijk beeld van wat ze later willen worden of wat ze willen bereiken. Dit weten ze dankzij hun zelfkennis en zelfreflectie. Wanneer ze in een moeilijke situatie terechtkomen denken ze na over het leven. Naast het denken over het leven denken ze na over zichzelf. Op deze manier vormen ze hun eigen identiteit. Het vormen van die identiteit is dan weer belangrijk voor het krijgen van een doel in het leven. En dit doel is dan weer belangrijk om meer zin te hebben in het leven.

3 Verhalen vertellen

Door het vertellen van verhalen worden gebeurtenissen uit het leven met elkaar verbonden. Die verhalen brengen inzichten en lessen met zich mee die eerder ontgaan zijn. Ons eigen verhaal wordt gevormd doordat onze identiteit en onze ervaringen voortdurend verschuiven.

“Verhalen die we over onszelf vertellen helpen ons om te begrijpen wie we zijn, hoe ons leven zich ontwikkelt en hoe het anders had kunnen lopen. Maar we vinden ook zin en betekenis in de verhalen die verteld worden door anderen. Die verhalen kunnen ons helpen om na te denken over onze eigen waarden en ervaringen.” (Esfahani, 2017) Deze pijler linken we met de psychische dimensie uit het Pitstop onderzoek.

De psychische dimensie omvat ook het denken en het geheugen. Door verhalen te vertellen denk je na over wat er gebeurd is. Vele mensen vertellen verhalen over ingrijpende gebeurtenissen, verhalen waarin een overgang plaatsvindt van een negatieve naar een positieve situatie. Op die manier geven ze hun lijden tot op zeker hoogte betekenis. Anderen zullen dan weer eerder deprimerende verhalen vertellen. Die verhalen kunnen ertoe lijden dat de persoon zich nog slechter gaat voelen over de situatie. Gelukkig is er in de hedendaagse psychologie en psychotherapie het idee gekomen dat we de verhalen die we van ons leven maken onder woorden leren brengen, ze kunnen herzien en opnieuw kunnen interpreteren, ook al veranderen de feiten niet. Zo leren mensen negatieve gebeurtenis in hun leven naar een positieve gebeurtenis omzetten.

4 Transcendentie

“Vanaf het begin van het menselijk bewustzijn worden er levensvragen gesteld. Hoe is de wereld begonnen? Zal de wereld ooit eindigen? Wat is er nog meer in het universum? Die vragen zijn universeel en tijdloos. Hoewel de wetenschap al sterk geëvolueerd is, kan de wetenschap ons geen kant en klaar antwoord geven op deze levensvragen.” (Esfahani, 2017)

“Vele mensen hebben al een transcendente ervaring gehad en beschouwen deze als de meest zinvolle en belangrijkste gebeurtenis in hun leven.” (Esfahani, 2017)

Een mystieke/transcendente ervaring heeft volgens psycholoog William James (2017) vier kenmerken. Ten eerste is ze passief. Hoewel we een mystieke ervaring kunnen bevorderen met bepaalde activiteiten zoals mediteren, vasten, ... lijkt het mystieke gevoel afkomstig van een soort externe kracht. De mysticus heeft het gevoel dat hij wordt gegrepen en vastgehouden door een hogere macht.

Ten tweede zijn mystieke ervaringen vluchtig. Ze duren vaak zeer kort.

Het derde kenmerk is onuitsprekelijk. Het is zeer moeilijk, om niet te zeggen onmogelijk, om het subjectieve gevoel in woorden te vatten. Het is moeilijk om die ervaring over te brengen naar andere mensen.

Het laatste en vierde kenmerk is dat deze ervaringen kennis en wijsheid onthullen. Het zijn momenten van inzicht in diepere waarheden waar het logisch redenerend verstand niet bij kan. De zin die we aan deze ervaringen ontleen blijven we met ons meedragen, vaak ons hele leven lang.

In het boek spreken ze over transcendente ervaringen. In het Pitstop onderzoek spreken ze over een transcendente dimensie. Jongeren geloven dat zaken gebeuren om een reden. Ze zijn m.a.w. wel bezig met het spirituele. Ze staan zeer positief tegenover spiritualiteit maar zeer negatief tegenover religie. Misschien gebruiken ze daarom in het onderzoek het woord dimensie, aangezien de meeste jongeren weinig of geen transcendente ervaringen opgedaan hebben.

Wanneer we de link leggen tussen beide bronnen, namelijk het Pitstop onderzoek en het boek ‘De kracht van betekenis’ merken we vooral dat mensen zich verschillende existentiële vragen stellen en op zoek gaan naar antwoorden.

Spiritualiteit van de leraren

1 Inleiding

Spiritualiteit ontwikkel je doorheen je leven. Door ervaringen die je opdoet, verschillende visies waarop je je baseert, bepaalde referentiekaders die je hanteert.

Het is een levenslang proces waarin je een religieus profiel probeert te ontwikkelen.

Het is de bedoeling dat leerlingen hiertoe aangezet worden in godsdienstlessen. Het is m.a.w. de taak van leraren r.k.-godsdienst om leerlingen doorheen dit proces te begeleiden en prikkels aan te bieden die hen aan het denken zetten over hun eigen zoektocht naar spiritualiteit.

Uiteraard kan je als leraar enkel iets over spiritualiteit doorgeven aan je leerlingen als je zelf spiritueel bent. Leraren godsdienst zijn, zoals alle leraren, erg verscheiden en met elk een achtergrond, leefwereld en inspiratie. Ieder van hen zal ook op een andere manier aan die spiritualiteit werken.

Er wordt dus verwacht dat iedere leraar godsdienst zich spiritueel verrijkt. Enerzijds kan dit gebeuren door persoonlijk engagement. Anderzijds door wat de opleiding te bieden heeft. In onze BAP willen we nagaan over welke competenties de leraar godsdienst moet beschikken en hiervoor een spiritueel competentieprofiel samenstellen. Daarnaast willen we werkvormen ontwikkelen die kunnen toegepast worden in de lerarenopleiding om de spiritualiteit te bevorderen.

Tot slot willen we ingaan op de hiaten die in onze opleiding aan de Arteveldehogeschool binnen het vak katholieke godsdienst aanwezig zijn.

2 Spiritueel competentieprofiel leraren

Na uitgebreid zoekwerk doorheen verschillende bronnen zijn we tot onze verbazing tot de conclusie gekomen dat er geen spiritueel competentieprofiel voor leraren katholieke godsdienst bestaat. Er zijn wel verschillende meningen over welk spiritueel competentieprofiel een leraar godsdienst zou moeten bezitten. Maar er is hierover niets formeel terug te vinden. We hebben tijdens ons opzoekwerk wel een competentieprofiel voor spirituele zorg bij verpleegkundigen hebben gevonden. Het aspect spiritueel wordt hier letterlijk vermeld.

Het competentieprofiel voor spirituele zorg bij verpleegkundigen ziet er als volgt uit:

Van Leeuwen & Cusveller (2002) kwamen op basis van een literatuurstudie tot een competentieprofiel voor spirituele zorg die minimaal van elke verpleegkundige verwacht mag worden.

“Zelfhantering

1. De verpleegkundige kan eigen waarden, overtuigingen en gevoelens hanteren in de relatie met zorgvragers met verschillende levensovertuigingen.
2. De verpleegkundige kan op betrokken wijze communiceren met zorgvragers uit verschillende culturen over hun spiritualiteit

Spirituele dimensies van het verplegen

3. De verpleegkundige kan informatie verzamelen over de spiritualiteit van de zorgvrager en in samenspraak met die zorgvrager de zorgvraag vaststellen.
4. De verpleegkundige kan in samenspraak met de zorgvrager en in overleg met andere disciplines de zorg voor spiritualiteit van de zorgvrager afstemmen en het eigen aandeel in die zorg plannen en schriftelijk vastleggen.
5. De verpleegkundige kan de zorg voor spiritualiteit van de zorgvrager uitvoeren en die zorg, in samenspraak met de zorgvrager, in het (multi)disciplinair overleg evalueren.

Kwaliteitszorg en deskundigheidsbevordering

6. De verpleegkundige levert een bijdrage aan de kwaliteitszorg en deskundigheidsbevordering op het gebied van spiritualiteit binnen de zorginstelling.” (Van Leeuwen, Cusveller, 2002)

Het lijkt alsof er van een verpleegkundige meer verwacht wordt op vlak van spiritualiteit dan van leraren godsdienst, wat toch wel eigenaardig is. Daarom hebben wij beslist om zelf een spiritueel competentieprofiel voor leraren te formuleren. Dit doen we vanuit wat we geleerd hebben aan de hand van de functiebeschrijving van leraren, het competentieprofiel van verpleegkundigen, de lerarenopleiding en onze eigen ervaringen.

Hieronder maakten we een schema van de gevonden informatie over het spiritueel competentieprofiel voor leraren.

Als eerste hebben we het competentieprofiel van verpleegkundigen omgezet naar één voor leraren godsdienst.

1. De leraar kan eigen waarden, overtuigingen en gevoelens hanteren in de relatie met leerlingen met verschillende levensovertuigingen.
2. De leraar kan op betrokken wijze communiceren met leerlingen uit verschillende culturen over hun spiritualiteit.
3. De leraar kan informatie verzamelen over de spiritualiteit van de leerling, door dialoog, en die vaststellen.
4. De leraar kan spiritualiteit bij leerlingen stimuleren en hun vooruitgang evalueren.
5. De leraar levert een bijdrage aan de acties binnen de schoolinstelling op gebied van spiritualiteit.

In het leerplan vonden we ook een aantal elementen terug die we kunnen gebruiken als spiritueel competentieprofiel voor leraren godsdienst. (p. 22)

1. De leraar heeft eerbied voor de spiritualiteit van de leerling, aangezien leerlingen op een ander niveau spiritualiteit beleven.
2. De leraar kan met volle overtuiging de rijkdom en de kracht van het christelijk geloof overbrengen aan de leerlingen.
3. De leraar erkent de spirituele beginsituatie van de leerlingen. Deze beginsituatie heeft te maken met zijn geschiedenis als gelovige of niet-gelovige en zijn verworteling in de samenleving.
4. De leraar durft op een authentieke manier getuigen over zijn of haar geloofsovertuiging en spiritualiteit.

2.1 Ontwikkelen van spirituele competenties via de lerarenopleiding aan de Arteveldehogeschool

Aan welke competenties wordt er gewerkt gedurende deze opleiding en welke komen niet aan bod?

We bekijken nu eerst hoe we gedurende onze opleiding tot katholieke godsdienstleraar aan de Arteveldehogeschool spirituele competenties ontwikkeld hebben.

Graag grijpen we bij dit deel nog eens terug naar de drie dimensies van geloven. Geloven is in beweging komen, geloven is je gekozen weten en geloven leer je. (Vakgroep godsdienst, 2015)

Allereerst staat het respect voor andere godsdiensten en levensbeschouwingen centraal. Binnen de GSM-functie van een leraar godsdienst valt dit onder de letter M: leraar als moderator.

“De samenleving is divers en scholen weerspiegelen deze diversiteit. Je kan als leraar niet verwachten dat er enkel gelovige katholieken in je klas aanwezig zullen zijn. De ontmoeting met andersgelovige leerlingen begint niet met gedachtewisseling of gesprek. Ze begint met het concreet menselijk contact: hen eerbiedigen in hun eigenheid en hen helpen tot ontplooiing te komen. Deze eerbied vormt de grondslag van het geloofsgesprek met andersgelovigen. Het is ook de toetssteen ervan.” (Thomas, 2016)

In de omgang met andersgelovigen kunnen er allerlei overeenkomsten en verschillen vastgesteld worden. Eerbiedig gesprek tijdens de godsdienstles kan hopelijk leiden tot kennis van de verschillende godsdiensten en religies. De basis tot de interreligieuze en interlevensbeschouwelijke dialoog evenals de kennis over deze wereldreligies werd aangeleerd in vakstudie 5 in de derde opleidingsschijf. Aan dialoogbereidheid geen gebrek, maar we missen het contact met andere geloofsovertuigingen gedurende de opleiding zelf. De theorie wordt niet altijd in de praktijk omgezet. Er moet nog meer ruimte gemaakt worden voor ontmoeting.

De Spaanse theoloog en priester genaamd Raimon Panikkar is ervan overtuigd dat het menselijk hart de vindplaats voor religie is. Hij leerde ons aan de hand van de metafoor van het vensterraam dat we onze ideeën over religie met elkaar kunnen uitwisselen. Ieder van ons kijkt door zijn of haar raam (interpretatiekader) naar de realiteit. We kunnen hierover met elkaar in gesprek gaan waarbij elkeen vertelt hoe hij/zij vanuit zijn venster naar zijn of haar traditie de wereld ziet. Over deze verschillende ideeën kunnen we in gesprek gaan met elkaar. Door deze uitwisseling verrijk je je eigen traditie en ook je kennis over de andere. Hier schuilen ook enkele gevaren achter. Men wil vaak enkel het negatieve zien en horen over de naaste van de medemens. Wanneer je zelf niet objectief bent, geef je jezelf dus een vertekend beeld over andere religies. Een ander gevaar is dat je jezelf zo sterk probeert te verbinden met de andere zijn levensbeschouwing, dat je je eigen traditie kwijtraakt of ze te sterk in vraag begint te stellen waardoor je op de dool geraakt.

In het derde jaar binnen project 2 liepen we een zorgstage bij een zelfgekozen zorginstituut. De Bergrede was ons kompas. Hieruit haalden we inspiratie om deze stage aan te vatten. We kunnen hier de verbinding maken tussen theorie en praktijk. De Bergrede die ons aanspoort om het voor onze naaste op te nemen in om het even welk opzicht. De naaste werd in de zorgstage gesymboliseerd door een alleenstaande moeder, vluchtelingen, mensen in kansarmoede of oude en zieke mensen. Alle studenten stelden zichzelf een tiental uur ter beschikking van hen. Voor vele studenten, zo blijkt uit de getuigenissen, waren dit telkens schrijnende situaties. Het voelde goed aan om iets voor de medemens te kunnen doen. Heel wat studenten vergaten echter de bron van waaruit ze dit deden. Het evangelie en het verrijzenisgeloof zou iets moeten aanwakkeren dat ons ten dienste doet stellen van de zwakkere in onze maatschappij, zodat we ons geloof in de praktijk omzetten. We kunnen dit linken aan de eerste dimensie van geloven: gedrag. Het geloof brengt mensen in beweging, om concreet de handen uit de mouwen te steken. De binnenste cirkel op de schijf is geloof als optie. Dit is een keuze die moet gemaakt worden vanuit volle overtuiging. We stellen vast dat er slechts enkele studenten zijn die dit vanuit hun geloofsovertuiging deden.

Aan het ontwikkelen van onze eigen spiritualiteit wordt er vooral tijdens het tweede jaar gewerkt. Zo bezoeken we tijdens het opleidingsonderdeel project 1 een abdij waar we twee dagen verblijven. Tijdens dat bezoek wordt er enerzijds samen met de docent aandacht besteed aan spirituele bedachtzaamheid door discussies en gesprekken over allerlei levensvragen. Anderzijds biedt de abdij zelf de mogelijkheid aan om even stil te staan bij de eigen levensbeschouwelijke (religieuze) identiteit. Dit bezoek bracht ons letterlijk en figuurlijk naar een plek die zo anders is dan onze wereld en waar geloof op een zeer authentieke manier beleefd wordt. Als student in opleiding kan dit bezoek twee effecten op je hebben: ofwel vind je het te overweldigend en schrikt het je af, waardoor je je keuze voor leraar godsdienst in twijfel stelt. Of het biedt je een dosis spiritualiteit aan waar je voeding uit kan halen en die je rugzak als leraar godsdienst alleen maar verrijkt. Er wordt ons vanuit de opleiding zeker een ervaring aangeboden om onze spirituele competenties te verrijken. Veel is het niet maar het effect dat veroorzaakt wordt is absoluut niet te min. Daar werden we ook voor een eerste keer geconfronteerd met een extreme uiting van geloof. Voor sommige studenten kwam dit verblijf echter choquerend over, omdat ze niet genoeg voorbereid waren op wat ze daar gingen te horen en te zien krijgen. Het monastieke leven is echter wel één van de extremere voorbeelden hoe je een gelovig leven kan invullen. Het is pas tijdens het verblijf in de abdij dat we voor het eerst aangezet werden om na te denken over wie God voor ons is. We reflecteerden hier over vier grote

levensvragen zoals: “Wat op het einde van ons eigen leven?” Dit gesprek heeft veel losgemaakt bij onszelf en onze medestudenten. Het was een verrijking maar anderzijds ook een opluchting dat deze thema’s aanbod kwamen.

Er wordt dus gewerkt aan spiritualiteit, maar dit komt volgens ons te laat en te weinig aanbod. We begrijpen uiteraard ook dat de opleiding ten slotte maar een beperkt aantal middelen en tijd aangeboden krijgt om dit proces bij studenten in gang te zetten. Daarom doen we in onze bachelorproef een poging om een aantal werkvormen te ontwikkelen ter bevordering van de spirituele bedachtzaamheid die tijdens een bezoek aan de abdij kunnen gebruikt worden. Ten slotte moeten we toch wel vermelden dat die bedachtzaamheid niet iets is dat je kan opleggen. Heel wat mensen mogen dan nog abdijen bezoeken en aangezet worden tot spiritueel denken, als zij hiervoor niet gevoelig zijn, blijft dit onbegonnen werk.

Tot slot stellen we vast dat we gedurende deze driejarige opleiding vooral bezig zijn geweest met het verwerven van pure feitelijke kennis over het christelijk geloof en de andere grote wereldreligies, terwijl alles vertrekt vanuit spiritualiteit en juist daarom moet er meer aandacht aan worden besteed.

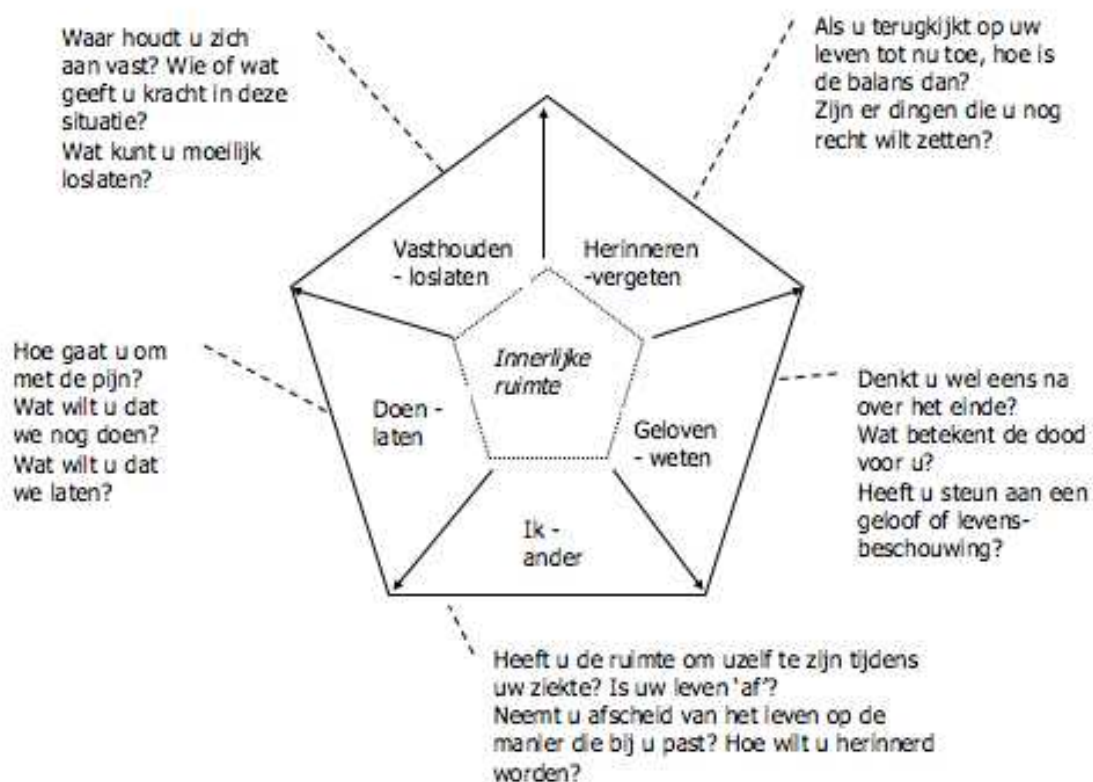
3 Diamantmodel

Vanuit de spirituele competenties die we hebben samengesteld voor godsdienstleraren willen we graag de stap zetten naar concrete, bruikbare werkvormen die we in de praktijk kunnen toepassen.

Voor het maken van de werkvormen hebben we ons gebaseerd op een bestaand model: het diamantmodel van Carlo Leget.

Leget heeft zich voor zijn model gebaseerd op het 'Ars Moriendi model'.

"Ars moriendi model staat voor de kunst van het sterven. Dit model is afkomstig uit de middeleeuwen. Er werd nagedacht over een manier om het leven op aarde op een heilzame manier te beëindigen. Je moest vijf beproevingen doen voor de duivel, door overgave aan God kon je deze beproevingen doorstaan." (Leget, 2011) Aangezien dit model uit de middeleeuwen dateert heeft Leget deze geactualiseerd. Hierdoor kwam hij uit bij het diamantmodel:

(Leget, 2016)

"Prof. Leget reikt ons een raamwerk aan met vijf spanningsvelden of vensters, waardoor onze blik als leraar kan worden verruimd. Er is een 'innerlijke ruimte' nodig die ons in staat stelt om open over leven en leraar zijn te spreken. Jouw draagkracht als leraar wordt versterkt wanneer die innerlijke ruimte verrijkt wordt." (Mootz, s.d.)

"Als je lekker in je vel zit, ervaar je innerlijke ruimte. Je reageert op gebeurtenissen met humor of mildheid. Je kunt het relativeren en van meerdere kanten bekijken. Je kunt bij de ervaring en de emoties/gedachten die het bij je oproept, eenvoudig aanwezig zijn.

Als je niet lekker in je vel zit, ervaar je weinig ruimte. Je reageert geïrriteerd, boos of teleurgesteld op gebeurtenissen. Je geeft anderen of jezelf de schuld van de pijn die je ervaart. Je identificeert je met de gebeurtenis. Je trekt je het persoonlijk aan. Je vergroot de pijn door piekergedachten, worstelvragen, analyses en oordelen naar jezelf en anderen. Eckart Tolle noemt dit het voeden van je pijnlichaam.” (Van Nierop, s.d.)

“Het eerste spanningsveld gaat over ‘ik en de ander’. Bij ‘ik’ gaat het om onze unieke ‘ik’: we willen zelf uitmaken wat goed voor ons is. Toch is die ‘ik’ ook door anderen geworden wat het is, het kan niet los gezien worden van de mensen om ons heen. Het is goed te beseffen dat de zin die een individu toekent aan zijn of haar leven sterk sociaal is bepaald. Het is een kunst om daarin de balans te vinden.” (Mootz, s.d.) Concreet voor de leraar bedoelen we hiermee dat de identiteit van de leraar ook mede gevormd wordt door de andere in zijn/haar levensweg.

“Het tweede spanningsveld heeft te maken met ‘doen en laten’. Mensen willen graag handelen, het kunnen doen is belangrijk. Als dat niet meer lukt, dan vermindert de kwaliteit van het leven, zo denken velen. Als echter de nadruk teveel ligt op ‘doen’ dan vergeet men dat ook de tegenpool ervan – het ‘laten’ – nodig is. We hoeven niet altijd actief te zijn, juist het laten gebeuren van dingen kan heilzaam zijn, zeker als men ouder wordt.” (Mootz, s.d.) Als leraar probeer je een zaadje te planten bij je leerlingen, wat daaruit groeit, ligt bij de leerling zelf.

Het derde spanningsveld heeft te maken met ‘vasthouden en loslaten’. We willen de dingen die ons lief zijn zo lang mogelijk vasthouden, maar we moeten ze ook kunnen loslaten. Loslaten is iets anders dan laten vallen. Op een goede manier los kunnen laten is de kunst van het ouder worden. Hierbij gebruikte Leget (2016) een prachtige vergelijking. Ons leven is als een mooi bloemstuk. Na een tijd verleppe enkele bloemen. Die moeten we eruit halen, we moeten de resterende bloemen opnieuw schikken zodat het toch een mooi bloemstuk blijft. Dat is een kunst die men kan leren. Waar haal je inspiratie uit om verder te gaan als leraar en welke zaken vormen een belemmering? Toegepast op ons domein kan het contact met je leerlingen een inspiratie zijn en administratieve zaken kunnen een ballast vormen.

“Misschien wel het moeilijkste thema heeft te maken met het ‘vergeven en vergeten’. In de middeleeuwen werd met schuld openlijk afgerekend: mensen die in de ogen van anderen schuldig waren, waren als het ware vogelvrij: ze werden beschimpt, gestenigd of in het openbaar ter dood gebracht. Na de jaren zestig van de vorige eeuw leek het alsof we onze schuldgevoelens voorgoed van ons af hadden geworpen en we daarvan waren bevrijd. Maar zo eenvoudig komt men er toch niet vanaf. Aan het levenseinde kijkt men terug en maakt men de balans op. We denken aan mensen tegenover wie wij ons schuldig voelen en ook aan mensen die wijzelf schuldig achten tegenover onszelf. Dat confronteert ons onherroepelijk met ongemak en vaak ook met gevoelens van onmacht. We moeten daarom de innerlijke ruimte weten te vinden om deze gevoelens toe te laten, en om ook werkelijk over te kunnen gaan naar vergeven en vergeten.” (Mootz, s.d.) Een leraar kan dit ook toepassen in de klas. Enerzijds stel je jezelf de vraag wat er niet goed was tijdens deze les en hoe je dit kan aanpassen? Je kan je ook de vraag stellen wat je liever niet wil onthouden van de stage, zodat je dat achter je kan laten. Anderzijds moet je leerlingen, maar ook jezelf kunnen vergeven. De slechte les die je gaf, ligt niet noodzakelijk aan jezelf, maar dat kan ook aan een heleboel contextfactoren liggen zoals timing, klasgebeuren en inhoud.

“Het laatste en vijfde venster gaat over het spanningsveld tussen geloven en weten. Veel mensen hebben vroeger door en in hun geloof een zekere druk ervaren, zelfs dwang om dingen te moeten of juist niet te mogen doen. Het is goed dat die druk er niet meer is of in elk geval veel minder. Voor sommigen ontstaat daardoor nu echter een ‘onttoverde’ maatschappij: veel van wat wij ooit geloofden is veranderd in een nuchter weten. Dat kan enerzijds opluchting tot gevolg hebben maar anderzijds neemt ‘weten’ toch ook onze onzekerheid en angst niet echt weg. Want leven kun je niet meten en dus niet ‘weten’, het mysterie blijft.” (Mootz, s.d.) Hierbij sluit ook de leraar aan in al zijn kennis opgedaan tijdens de opleiding. Maar waar bevindt zich de drempel voor leraren, wat kan ik

vertellen tegen de leerlingen dat zeker waar is? Of waar belijd ik mijn geloof, wanneer ik tegen de leerlingen hierover spreek. We komen echter altijd in situaties waar leerlingen zich vragen stellen en waarop we geen zeker antwoord weten maar het toch uitspreken. Dit getuigt ervan een gelovige te zijn en de leer van het instituut te volgen. Waar zit de kennis en waar is God aan het werk? De vraag die mensen al eeuwen lang bezighoudt!

4 Werkvormen voor toekomstige leraren katholieke godsdienst

Om werkvormen voor toekomstige leraren uit te werken hebben we ons niet enkel gebaseerd op het diamantmodel, maar ook op de visietekst van de Broeders van Liefde. Het uitgangspunt waaruit zij vertrekken is dat godsdienst te dogmatisch bekeken wordt. Er wordt tijdens de lessen katholieke godsdienst te veel nadruk gelegd op de geloofsinhoud, inhoud die met de tijd kan vervagen of wijzigen. Deze manier werkt polariserend. We focussen ons, al dan niet ongewild, te veel op verschil.

De Broeders van Liefde bieden ons een andere optie aan, namelijk meer religieuze geletterdheid teweeg brengen. Deze religieuze geletterdheid hebben leerlingen niet meer door secularisering. We moeten de focus leggen op de basisstructuur van geloven, namelijk mensen geloven dingen omdat dit ons in staat stelt om te gaan met dingen die we niet zeker weten. Dit noemen ze spiritueel denken. Mensen geven betekenis aan hetgeen wat gebeurt, hetgeen wat hen overkomt. Dat is algemeen menselijk en op deze manier zit je niet op het theologisch niveau.

Iedere mens geeft betekenis aan het leven en dat moeten we leren aan onze leerlingen. Hierdoor leren ze communiceren over hoe zij in hun leven betekenis geven aan bepaalde zaken. Op die manier kan een mens zich ontplooien en spiritueel omgaan met de werkelijkheid. Het is natuurlijk ook mogelijk dat bepaalde leerlingen hier geen betekenis aan geven. "Voor leerlingen is dit vaak afhankelijk van de levensweg die ze al hebben afgelegd. Ons bestaan speelt zich af in tijd en ruimte, vanaf onze geboorte bewandelen we deze weg. Op deze weg ondergaan we verschillende gebeurtenissen die maken dat we ons leven somberder of positiever kunnen inzien. Naast de levensweg die over gebeurtenissen gaat die we meemaken, is het levensverhaal nog belangrijker. Ons levensverhaal vertelt deze gebeurtenissen en gaat deze verbinden met ons eigen leven. Deze zijn altijd onderhevig aan onze eigen interpretaties en de visie die we op het leven hebben. Om een zinvol leven te leiden kunnen leerlingen zich best deze drie vragen stellen: Wanneer ben ik?, Waar en met wie ben ik?, Vanwaar en waartoe ben ik? Deze zijn alle drie verbonden aan de drie condities: tijd, ruimte en het transcendentieperspectief. Pas wanneer men hier drie zinvolle antwoorden op kan formuleren, kan met betekenis geven aan het leven." (Vakgroep godsdienst-RZL, 2015)

Naast gebruik te maken van de visietekst van de Broeders van Liefde en het diamantmodel willen we ook onze eigen gemaakte spirituele competenties voor een leraar katholieke godsdienst hierin verwerken. Gedurende de verschillende werkvormen werken we aan volgende spirituele competenties:

- De leraar kan eigen waarden, overtuigingen en gevoelens hanteren in de relatie met leerlingen met verschillende levensovertuigingen.
- De leraar durft op een authentieke manier getuigen over zijn of haar geloofsovertuiging en spiritualiteit.

De werkvormen die wij gemaakt hebben zijn een oefensituatie voor studenten die de opleiding leraar katholieke godsdienst studeren aan de Arteveldehogeschool te Gent. Deze werkvormen worden tijdens het driedaags verblijf in een abdij in het opleidingsonderdeel katholieke godsdienst: project 1 uitgetest.

De werkvormen zijn te vinden in bijlage twee.

4.1 Reflectie werkvormen

Van de werkvormen die hierboven beschreven worden, werden er enkele uitgetest bij toekomstige godsdienstleraren. Dit gebeurde tijdens het driedaagse verblijf in de abdij van West-Vleteren met de opleidingsgroep in het kader van project 1.

Voor de eerste werkvorm rond het spanningsveld “de ander en mezelf”, brachten de studenten een zelf gekozen voorwerp mee dat te maken had met de ontwikkeling van hun eigen levensbeschouwelijke bedachtzaamheid. Dit waren voorwerpen zoals een handwerk, kruisje van het vormsel, icoon van Sint-Kristoffel, fotoboek van een indrukwekkende reis en nog andere persoonlijke voorwerpen. Al snel werd duidelijk dat het niet altijd om het voorwerp, maar om het achterliggende verhaal ging. Stuk voor stuk kwamen mooie (geloofs)getuigenissen aan bod, een emotioneel moment dat voor velen de bron van hun geloof vormt. Daarom is er ook heel wat durf en wilskracht nodig om hier open met elkaar over te spreken. Dit vormde bij deze groep geen probleem. Vanuit hun getuigenissen maakten we een onderscheid tussen de zinsantwoorden die gegeven werden. Enerzijds halen de jongeren kracht uit hun geloof. Dit heeft voornamelijk te maken met het spanningsveld “ik”. Anderzijds halen de jongeren ook ergens die kracht of is er iemand, vaak een ouder of ander familielid, die hen dit heeft meegegeven. Het is niet zo dat ze het geloof rechtstreeks hebben meegekregen. Bepaalde gebeurtenissen hadden wel een ingrijpende impact op hun leven.

Na het groepsgesprek werd duidelijk dat deze studenten een stukje inhoudelijke kennis over geloof missen, ze hechten hier evenwel minder belang aan. Het is voor hen eerder de spiritualiteit die aanspreekt. Er werd ook getoetst naar de verwachtingen die de studenten hebben omtrent het verblijf in de abdij. Voor velen is het de eerste keer dat ze geconfronteerd worden met het monastieke leven. Voornamelijk de stilte en eenvoud van de abdij liet een grote indruk na. Dit is ook waarnaar enkele studenten op zoek waren tijdens dit verblijf. Verder werd er ook gesproken over het leven van de broeders, wat drijft hen en wat houdt hen bezig? Studenten zijn ook op zoek naar een manier om op een authentieke manier te getuigen. Dit zijn maar enkele van de vele impulsen die de studenten bezighielden tijdens het bezoek.

De tweede werkvorm ging over het verschil in analytisch en spiritueel denken. Het verschil tussen beide werd kort overlopen. Al snel werd duidelijk dat de studenten hier al een grote kennis over hebben. Het is echter belangrijk om dit verschil nog eens duidelijk uit te leggen. De studenten gaven enkele concrete voorbeelden aan van spiritueel en analytisch gedachtengoed. Vervolgens werd er in groepen aan de slag gegaan. Iedere student kreeg een hoekje van een groot blad papier. Hierop noteerden ze eerst elk individueel wat hen bezighoudt of waarover ze twijfelen en onzeker zijn in hun leven. Dit waren vaak heel diverse zaken zoals: uiterlijk, familie, vrienden, relaties en studiekeuze. Omtrent geloven halen de jongeren niet zo veel aan. Vervolgens werd er over deze verschillende factoren gepraat in groep. De groep studenten noteerden dan in het midden van het blad hun conclusie, datgene waarover ze het eens zijn. Er werd bij de studenten sterk gediscussieerd over het analytische en spirituele aan de zaak. De ene student redeneerde iets meer vanuit een analytische hoek, de ander vanuit een spirituele.

Nadien noteerden we als kritische noot bij deze werkvorm dat het belangrijk is dat de leraar zelf doelgerichte vragen over geloven stelt. De jongeren kunnen dan eerst individueel in de hoek van het papier een antwoord geven. Dit zet hen persoonlijk aan tot verder nadenken. Zo zorgen we ervoor dat deze discussie tussen het analytische en spirituele over het levensbeschouwelijke blijft gaan. Over het algemeen konden we hierna vaststellen dat de studenten een middenweg zochten tussen een analytische en spirituele verklaring.

Iedereen kon zijn/haar eigen mening naar voor brengen op een constructieve en respectvolle manier. Er werd geconcludeerd dat de verschillende manieren van in het leven staan een invloed heeft op het betekenis geven aan gebeurtenissen.

Onze derde werkvorm die we uitprobeerden ging over het spanningsveld: “loslaten en vasthouden”. Tijdens het verblijf werd er gereflecteerd en vastgesteld dat “loslaten” geen goede benaming is. Daarom veranderden we dit veld naar “vasthouden – een plaats geven”. Loslaten klinkt alsof we er niet mee kunnen omgaan. We willen het weg uit ons leven. Het is echter beter dat we manieren zoeken om er toch mee om te kunnen gaan, waardoor we het een plaats kunnen geven in ons leven.

Wegens tijdsgebrek tijdens het verblijf in de abdij koppelden we deze derde werkvorm aan de vijfde werkvorm omtrent “herinneren-vergeten”.

De studenten maakten hierbij een persoonlijke collage met tijdschriften. Ze reflecteerden hiervoor over het hele abdijbezoek. Hierdoor kreeg ook de begeleidende docent meer feedback over het abdijbezoek.

De studenten kleefden zowel positieve als negatieve ervaringen en gedachten op. Nadien stelde iedereen zijn collage kort voor aan de gehele groep. Het maken van deze collage vraagt ook de nodige tijd. Net omdat de studenten op zoek gaan in kranten en tijdschriften denken ze op een kritische manier na over hoe ze iets aan bod willen brengen. Deze werkvorm is een goed alternatief voor studenten die verbaal niet zo sterk zijn. Met een collage drukken beelden vaak meer uit dan woorden.

Verschillende studenten getuigden hier over het belang dat ze hebben ondervonden om het even stil te maken in hun leven. Deze stilte is iets wat bij vele studenten een grote indruk heeft nagelaten. In de stilte komt men zichzelf tegen, daarom is stilte ook iets wat sommige studenten net afschrikt.

Het monastieke leven werd ook in vraag gesteld. Sommige studenten begrijpen de zin van zo’n leven niet, anderen kunnen zich er in vinden na o.a. het horen van de geloofsgetuigenis van de gastenbroeder.

De studenten getuigen ook hoe ze in hun dagelijkse leven een spoor kunnen trekken uit het abdijbezoek. We zijn te vaak bezig met onszelf: uiterlijk, relaties, financiële middelen, ... Enkele verklaren dat ze na het abdijbezoek, hieraan minder belang willen hechten. De soberheid en eenvoud kreeg voor hen meer kleur en is vaak ook goed genoeg. Enkele studenten gaven aan dat het een leuke werkvorm was, maar te veel tijd vroeg voor wat we wilden bereiken. Deze feedback was noodzakelijk en nuttig.

De vierde werkvorm omtrent de spanning: “doen-laten” werd wegens tijdgebrek niet uitgevoerd in de abdij.

Na het uitvoeren van deze drie werkvormen kunnen we besluiten dat deze toekomstige godsdienstleraren zich wel spiritueel geraakt voelen en een houvast nodig hebben in het leven. Belangrijke levenservaringen en verhalen verbinden ze sneller met het spirituele dan met het religieuze. En indien dit toch gebeurt, vinden ze in het dagelijkse leven minder de tijd en motivatie om hier concreet gestalte aan te geven en zorgen ze er zo voor dat de wortels van hun levensbeschouwing minder kans hebben om te bloeien.

Besluit

De beleving van spiritualiteit is actueel, ook bij jongeren. Dat bleek uit het Pitstop onderzoek: Stilstaan en weer doorgaan uitgegeven door Jong & Van Zin. Uit dit onderzoek bleek dat Vlaamse jongeren op vier dimensies aan zingeving doen: sociale dimensie, transcendentie dimensie, psychische dimensie en fysieke dimensie. We kunnen de conclusie trekken dat jongeren elk op hun eigen manier spiritueel geraakt worden, maar spiritualiteit wordt weinig gelinkt aan het religieuze. Ze vinden het bijvoorbeeld belangrijk zich in te zetten voor anderen, maar doen dit niet uit een gelovige overtuiging.

Bij een vergelijkend onderzoek bij Vlaamse moslimjongeren blijkt dit net het tegenovergestelde. De beleving van hun geloof is onlosmakelijk verbonden met de drie niveaus van geloven, gedrag, opinie en optie.

Hierna onderzochten we of de officiële bronnen zoals de visietekst van het leerplan, de visietekst van de Broeders van Liefde en de nieuwe tekst van de bisschoppen: 'Het vak r.-k. godsdienst op het kruispunt van samenleving, onderwijs & kerkgemeenschap' ingaan op de spirituele noden van jongeren. Wij hebben persoonlijk de indruk dat de nadruk bij de visietekst van het leerplan te veel ligt op het transcendentie en vooral het religieuze aspect, terwijl de Broeders van Liefde meer rekening houden met de spirituele noden van jongeren. Zij trekken het transcendentie open naar spiritualiteit en linken deze met het katholieke geloof. Ze houden ook rekening met andersgelovigen waar we dan weer een duidelijke link zien met de sociale dimensie op gebied van in gesprek gaan met elkaar. Ze willen vanuit een actuele en toekomstgerichte benadering van godsdienst, bijdragen tot de spirituele, levensbeschouwelijke en religieuze vorming van leerlingen. Dit linken we aan de psychische dimensie aangezien dit een belangrijke rol speelt in de persoonlijkheidsontwikkeling. In de nieuwe tekst die de Vlaamse bisschoppen hebben ontwikkeld wordt er een poging gedaan om het transcendentie meer open te trekken, maar de nadruk ligt nog te veel op het verwerven van geletterdheid over het geloof. We merken duidelijke gelijkenissen tussen de verschillende teksten, maar we zien de visietekst van de Broeders van Liefde als een goede aanvulling op de visietekst van het leerplan. Hun visietekst kan ook mooi gelinkt worden aan het Pitstop onderzoek.

Omwillen van die hoge nood aan spirituele ontwikkeling ontwierpen we een aantal werkvormen die kunnen toegepast worden in de lessen katholieke godsdienst. We vertrokken vanuit het boek 'De kracht van betekenis' van Emily Esfahani Smith. Ze bespreekt in dit boek vier pijlers die leiden tot een zinvol leven, waaraan we drie van de vier verschillende dimensies van het Pitstop onderzoek perfect kunnen linken. Deze werkvormen hebben we omwillen van tijdsgebrek niet kunnen uittesten.

In het tweede luik hebben we een spiritueel competentieprofiel voor godsdienstleraren ontwikkeld. Vanuit dat profiel reflecteerden we of de opleiding katholieke aan Arteveldehogeschool ons deze competenties aanreikt. In de opleiding bleek te weinig aandacht voor deze competenties aanwezig te zijn.

Opnieuw ontwierpen we werkvormen die kunnen gebruikt worden tijdens de opleiding tot leraar katholieke godsdienst. Voor deze werkvormen hebben we ons gebaseerd op het diamantmodel van Leget. Deze werkvormen werden uitgetest tijdens het abdijbezoek in West-Vleteren. Hierover maakten we een reflectie.

Doorheen het proces beseften we dat het schrijven over een spiritueel onderwerp erg persoonlijk is. We voerden dan ook vaak discussies met elkaar. Elkeen beleeft spiritualiteit immers anders. Deze discussies vormden net een meerwaarde aan onze bachelorproef. We zijn tevreden met wat we hebben bereikt en hopen dat we een bijdrage hebben geleverd aan de spirituele verrijking van zowel jongeren als leraren.

Kritische noot

Hoewel we erg tevreden zijn over ons werk hebben we toch nog een aantal kritische bedenkingen.

De verschillende werkvormen voor leerlingen en leraren die we zelf ontwikkelden kunnen we nog uitbreiden. We zouden meer werkvormen kunnen ontwikkelen zodat de leraren in het secundair elke maand één werkvorm kunnen uitproberen, alsook de docenten aan de hogeschool. We stellen ons ook de vraag hoe we onze vooropgestelde doelen bij deze werkvormen kunnen evalueren. We zouden een objectief en kritisch evaluatiesysteem kunnen ontwikkelen dat de vorderingen van leerlingen en studenten weergeeft. We stellen ons ook de vraag of spiritualiteit te meten en te evalueren valt.

Het Pitstop onderzoek dat we hebben gebruikt in het eerste luik van onze BAP, om de spiritualiteit bij leerlingen te meten bracht belangrijke en zinvolle informatie aan het licht. Toch blijft dit onderzoek ook beperkt. Er werden maar enkele Vlaamse scholen bevroegd. Een alternatief zou zijn dat we meerdere scholen bevragen. We zouden ook zelf een onderzoek kunnen ontwikkelen en daarmee naar de secundaire scholen trekken. Dan hadden we eigen materiaal in handen, nu baseren we ons op informatie verzameld door anderen. Deze drie kritische noten bij ons werk kunnen een uitdaging zijn om een nieuwe, aansluitende BAP te schrijven.

Bronnen

- Ahaddour, C. (2012). *Een kwalitatief onderzoek naar de geloofsbeleving van Belgische praktiserende moslimjongeren*. Opgeroepen op 25 oktober 2017, via <http://scriptiebank.be/sites/default/files/thesis/2017-04/Jongeren%20en%20islam.%20een%20kwalitatief%20onderzoek%20naar%20de%20geloofsbeleving%20van%20praktiserende%20Marokkaans%20Belgische%20jongeren.pdf>.
- Broeders van Liefde. (2013). *Visie godsdienstondericht bij de Broeders van Liefde*. s.l.: s.n.
- Encyclo. (2007). *Fysic & Psychisch*. Opgeroepen op 31 oktober 2017, via <http://www.encyclo.nl/begrip/fysisch>.
- Engelbos, V., Hulin, M., Joos, S., Luts, E., Vergauwen, S. (2015). *Pitstop Stilstaan en weer doorgaan: Kwalitatief en kwantitatief onderzoek over jongeren en zingeving*.
- Erkende instantie r.-k godsdienst. (1999). *Leerplan Rooms-Katholieke godsdienst voor het secundair onderwijs in Vlaanderen*. Mechelen: Licap.
- Erkende instanties r.k. godsdienst, V. b. (september 2017). *Het vak r.-k. godsdienst op het*
- Kruispunt van de samenleving, onderwijs & kerkgemeenschap. Opgeroepen op 5 oktober 2017, van <https://www.kuleuven.be/thomas/page/vak-godsdienst/>.
- Esfahani Smith, E. (2017). *De kracht van betekenis*. Utrecht: Tenhave.
- Existentieel Welzijn. (s.d.). *Dimensies van bestaan*. Opgeroepen op 31 oktober 2017, via <http://www.existentieelwelzijn.be/startpagina/dimensies-van-bestaan/>.
- Leget, C. (6 april 2016). *Van levenskunst tot stervenskunst*. Opgeroepen op 23 november 2017, via, www.crematoriumtilburg.nl/download/powerpoint-lezing-carlo-leget/.
- Lesage, G. (21 september 2017). *Visietekst over het vak rooms-katholieke godsdienst*. Opgeroepen op 31 oktober 2017, via <https://www.kerknet.be/bisschoppenconferentie/artikel/visietekst-over-het-vak-rooms-katholieke-godsdienst>.
- Mootz, M. (s.d.). *Terugblik Lezing Prof. Carlo Leget, 'Van levenskunst naar stervenskunst'*. Opgeroepen op 23 oktober 2017, via <http://www.dzkkv.nl/actueel/nieuwsoverzicht/archief/terugblik-lezing-prof-carlo-leget-van-levenskunst-naar-stervenskunst.html>.
- Scribbr. (2017). *Snel en succesvol afstuderen*. Opgeroepen op 31 oktober 2017, via <https://www.scribbr.nl/onderzoeksmethoden/kwalitatief-vs-quantitatief-onderzoek/>.
- Thomas Godsdienstonderwijs. (1 februari 2008). *Ontmoeting*. Opgeroepen op 25 oktober 2017, van <https://www.kuleuven.be/thomas/page/hitchinson/>.
- Vakgroep godsdienst-RZL. (2015-2016). *Religie, Zingeving en Levensbeschouwing 1*. Gent: Arteveldehogeschool (Onuitgegeven syllabus).
- Vananderoye, S. (12 september 2014). *Jongeren en religie: "Een mens zonder levensbeschouwing bestaat niet"*. Opgeroepen op september 2017, van Stam Pedia: <https://www.stampmedia.be/artikel/jongeren-en-religie-een-mens-zonder-levensbeschouwing-bestaat-niet>
- Van Leeuwen, Cusveller. (2002). *Competentieprofiel voor spirituele zorg bij verpleegkundigen*. S.l.: s.n.

Van Nierop, S. (s.d.). *Voeden van je innerlijke ruimte*. Geraadpleegd op 23 november 2017, via, <https://thuisreis.com/innerlijke-ruimte-voeden/>.

Vlaamse Bisschoppen & de Erkende Instantie. (21 september 2017). *Het vak r.-K. Godsdienst op het kruispunt van de samenleving, onderwijs en kerkgemeenschap*. Opgeroepen op 31 oktober 2017 via, <https://www.kuleuven.be/thomas/page/vak-godsdienst-kruispunt-samenleving-onderwijs-kerkgemeenschap/>.

VZW Provinciaal der Broeders van Liefde. (april 2015). *Verdiepen wie we zijn: Over zorg voor bezieling en christelijke inspiratie in het samen leven en werken*, pp. 18.

Wikipedia. (12 april 2016). *Individualisering*. Opgeroepen op 31 oktober 2017, via <https://nl.wikipedia.org/wiki/Individualisering>.

Bronnentabel

Type bron	Referentie	Korte inhoud	Reflectie op de bron en de bruikbaarheid
Artikel	Competentieprofiel voor spirituele zorg bij verpleegkundigen.	Een competentieprofiel voor spirituele zorg die als minimum wordt verwacht van elke verpleegkundige.	Dit competentieprofiel werd enkel gebruikt om verschillen tussen godsdienstleraren en verpleegkundigen aan te duiden. Bovendien worden deze competenties ook toegepast in de praktijk bij zieken.
Artikel	Visietekst godsdienstonderricht bij de Broeders van Liefde.	Deze tekst is de visie op katholieke godsdienstlessen in scholen van de Broeders van Liefde.	Deze visie dragen de Broeders van Liefde ook uit in hun godsdienstlessen. Bovendien worden zij ook erkend en kunnen we dit als betrouwbaar aanschouwen.
Artikel	Jongeren en religie: "Een mens zonder levensbeschouwing bestaat niet".	Gesprek die gevoerd werd door academicus Arseen De Kesel werd over religie.	Bruikbare bron omdat deze persoon een mening geeft over de plaats van geloof/ religie in de samenleving.
Artikel	Kerknet: Visietekst over het vak rooms-katholieke godsdienst.	Een artikel dat gepubliceerd werd bij de nieuwe visietekst.	Dit lijkt ons wel betrouwbaar aangezien het informatie uit de eerste hand is.
Artikel	Voeden van je innerlijke ruimte.	Een korte beschrijving van wat de 'innerlijke ruimte' net voorstelt.	Deze website is ontwikkeld door een zelfstandige. Hier moeten we opletten voor de eigen opvattingen, waar deze belang aan hecht.
Blog	Ars Moriendi Model	Een korte beschrijving van het Ars Moriendi Model door prof. Carlo	Deze informatie op de blog is afkomstig van de hoogleraar zelf. We mogen deze dus zeker als

		Leget.	acceptabel aanvaarden.
Boek	De kracht van betekenis. <i>Hoe zin te geven aan je leven?</i>	Het boek beschrijft vier pijlers waarop men meer zin kan geven aan het leven.	Het boek zijn de interpretaties door één schrijver, die zich gebaseerd heeft op een psychologisch onderzoek. Hiermee moeten we voorzichtig omgaan.
Brochure	Verdiepen wie we zijn. Over zorg voor bezieling en christelijke inspiratie in het samen leven en werken.	Deze brochure geeft de kern van de christelijke identiteit van de Broeders van Liefde weer.	Deze bron werd louter gebruikt om de kern van het christendom weer te geven. Het gaat hier ook over ieders eigen interpretatie.
Leerplan	Leerplan rooms-katholieke godsdienst voor het secundair onderwijs in Vlaanderen.	Dit is het leerplan van de Erkende instantie RK-godsdienst in Vlaanderen.	Het leerplan is erkend door de overheid. We gebruiken dit voor elke les. Hieruit stellen we vast dat het betrouwbaar is.
Onderzoek/studie	Pitstop stilstaan en weer door gaan.	Kwalitatief en kwantitatief onderzoek over jongeren en zingeving.	Dit onderzoek werd onlangs pas gevoerd in Vlaamse scholen, door een inspirerende organisatie.
Onderzoek/studie	Thomas godsdienstonderwijs	Een studie rond de islam binnen katholieke godsdienstlessen in het basisonderwijs.	Deze bron is afkomstig van de opleidingspagina voor leraren r.k. godsdienst en wordt dagelijks gebruikt.
PowerPoint	Van levenskunst tot stervenskunst.	Een PowerPoint die hoort bij de voorstelling van het boek "levenskunst tot stervenskunst" in een crematorium in Tilburg door prof. Leget.	Deze PowerPoint hoort bij de presentatie van het boek. Deze werd gegeven door de professor zelf. Deze mogen we dus als dusdanig betrouwbaar aanschouwen.
Recensie	Terugblik Lezing Prof. Carlo Leget, 'Van levenskunst naar stervenskunst'.	Een samenvatting van een lezing die Prof Leget gaf.	Hier moeten we opletten voor de eigen interpretaties en meningen van diegene die de lezing bijwoonde.

Syllabus	Bachelor in het secundair onderwijs: opleidingsonderdeel: Religie, Zingeving, Levensbeschouwing 1	Uit deze syllabus gebruikten we het stuk rond: "levensverhaal-levensweg".	Deze bron is betrouwbaar aangezien deze syllabus bij het gelijknamige vak hoort. Ook wij studenten hebben dit vak in de eerste jaar van de opleiding gevolgd.
Tekst	Het vak r.-k. godsdienst op het kruispunt van samenleving, onderwijs & kerkgemeenschap.	Nota over de plaats van het vak r.-k. godsdienst in de moderne samenleving.	Actuele bron die aansluit bij een onderdeel van onze bachelorproef.
Thesis	Kwalitatief onderzoek naar de geloofsbeleving bij moslimjongeren.	Vergelijkbaar onderzoek zoals die het Pitstop onderzoek, maar dan bij moslimjongeren.	Interessante bron om een vergelijking te kunnen maken met onze literatuurstudie.
Website	Wikipedia	Een omschrijving van individualisering.	We moeten opletten met deze informatie aangezien dit een vrije website is.
Website	Scribbr	Een website voor studenten die afstuderen. Deze geeft een beschrijving van de verschillende soorten onderzoeken.	De website lijkt betrouwbaar. Hij is er speciaal voor studenten. Het enige waar we rekening mee moeten houden is dat het een Nederlandse bron is.
Website	Encyclo	De vertaling van wetenschappelijke termen.	Het gaat hier enkel om een verduidelijking van enkele begrippen.
Website	Existentieel Welzijn	Beschrijving van de dimensies van ons bestaan.	Deze webpagina is ontwikkeld door enkele professoren aan de Katholieke Universiteit te Leuven.

Bijlage 1: werkvormen voor leerlingen

Werkvorm 1

Werkvorm: Behoren tot een groep?

Doelen:

- Over de groepen waartoe ze zelf behoren nadenken.
- Over het gevoel dat ze bij een groep hebben reflecteren.
- Over de twee voorwaarden om tot een groep te behoren reflecteren.

Bijhorende leerplandoelen:

- Doelgroep: 1B
- Terrein: Samen-leven
- Terreindoelen:
  - 1: Het eigen toebehoren tot groepen aangeven en bespreken.
  - 2: In concrete situaties aangeven wat mensen en henzelf bindt in een groep.
  - 3: Negatieve en positieve ervaringen die ze zelf hebben met en in een groep durven uiten.
  - 4: Godsdienstige en niet-godsdienstige levensbeschouwelijke groepen in de eigen omgeving aanwijzen.

Pijler voor een zinvol leven:

- Erbij horen

Benodigheden:

- Schrift
- Computer
- Beamer

Groepsverdeling:

- Individueel werk
- Klassikale bespreking

Omschrijving van de werkvorm:

Deze werkvorm wordt aan het begin van het schooljaar door de leraar toegelicht. Dit is een jaaropdracht aangezien de jongeren steeds nieuwe mensen leren kennen.

Stap 1:

Timing: begin van schooljaar 20 min.

Via een inleidend groepsgevoel polst de leraar naar het groepsgevoel bij de leerlingen.

Enkele voorbeeldvragen:

- Vanaf wanneer voel je dat je tot een groep behoort?
- Wanneer voel jij je goed in een groep?
- Wanneer voel jij je niet goed in een groep?
- Moet een groep aan bepaalde voorwaarden voldoen vooraleer je er jezelf kan zijn?
- (De leraar kan deze vragen nog verder aanvullen.)

De conclusie die hierbij wordt gevormd is dat iedereen tot een groep(en) wil behoren. Om tot een groep te behoren moet een groep aan twee voorwaarden voldoen: wederzijdse zorg en regelmatig aangename interactie. (Esfahani, 2017)

Stap 2:

Timing: Doorheen het volledige schooljaar

De leraar geeft een schrift aan elke leerling of laat de leerlingen zelf een schrift meenemen. In dat schrift schrijven de leerlingen tot welke groepen ze behoren en hoe ze zich in deze groep voelen. Hierbij moeten ze ook nadenken of de twee voorwaarden om tot een groep te behoren voldaan zijn. Dit is een jaaropdracht, omdat ze het schrift moeten aanvullen wanneer ze iemand nieuw leren kennen of tot een nieuwe groep behoren. Enkele voorbeelden van groepen: hobbygroep, sportgroep, groepswork, familie en de leerlingen denken ook eens na over het al dan niet behoren tot een levensbeschouwelijke groep.

Hieronder zie je een voorbeeld van hoe één blaadje uit het schrift er moet of kan uitzien.

Naam van de groep
Wanneer ben je lid geworden van deze groep?
.....
.....
.....
.....
Hoe voel jij je in deze groep?
.....
.....
.....
.....
Link de twee voorwaarden om tot een groep te behoren aan deze groep. Leg steeds duidelijk uit waarom aan deze voorwaarde wel of niet voldaan is.
.....
.....
.....
.....

Stap 3:

Timing: 10 min. per leerling

Tijdens de laatste maand van het schooljaar wordt een presentatie gegeven door de leerlingen. De presentatie gaat over de groepen waartoe ze na een jaar nog steeds behoren en tot welke groepen ze niet meer behoren. Ze reflecteren of dit een link vormt met de twee voorwaarden om tot een groep te behoren. De leerlingen vertellen ook duidelijk waarom er aan de twee voorwaarden al dan niet voldaan is en of dit al dan niet voor een sterker groepsgevoel zorgt. De leerlingen kiezen zelf hoe ze de presentatie geven, graag op een creatieve manier. Elke leerling krijgt 10 minuten tijd voor de presentatie.

Werkvorm: Een doel hebben in je leven.

Doelen:

- Over hun doel(en) in het leven nadenken.
- Over wat ze willen bereiken in hun leven reflecteren.
- Een haalbaar stappenplan om hun doel te bereiken opstellen.
- Hun doel aan de klas voorstellen.

Bijhorende leerplandoelen:

- Doelgroep: BVL
- Terrein: Iemand zijn-iemand worden
- Terreindoel:

5: Verlangens in het eigen leven opsporen en uitdrukken.

Pijler voor een zinvol leven:

- Een doel hebben

Benodigdheden:

- A3 bladen (één voor elke leerling)
- Stiften/kleurpotloden
- Lijmstiften
- Tijdschriften
- Kleefband

Groepsverdeling:

- Individueel werk
- Klassikale bespreking

Omschrijving van de werkvorm:

Stap 1:

Timing: 100 min. (twee lesuren)

De leerlingen denken na over wat ze willen bereiken en wat hun doel is. De leerlingen werken deze gedachten uit in een poster. Deze poster kunnen ze bijhouden in hun kamer zodat ze hun doel niet uit het oog verliezen.

De volgende zaken worden in de poster verwerkt:

1. Het doel van hun leven moet centraal staan in de poster, aangezien leerlingen op die leeftijd hier meestal geen concreet idee van hebben formuleren we een aantal kleinere doelen.
  - Weet je al welk beroep wil je later wilt uitoefenen?
  - Waar zie je jezelf binnen enkele jaren tien jaar? Voortstuderen, werken (gezin, lange reis, carrière)
  - Aan welke waarden hecht je belang?
2. De leerlingen maken een stappenplan die duidelijk maakt hoe dat doel wordt behaald.
3. De leerlingen bedenken een quote waar ze motivatie uithalen om dat doel te bereiken.

Stap 2:

Timing: 20 min.

De leraar licht een nieuw theoretisch gedeelte toe.

Een doel hebben is verbonden met twee belangrijke dimensies:

Ten eerste gaat het om een duurzaam en hoger doel, een doel waar we voortdurend aan werken. Het is een richtingwijzer die je motiveert. Ten tweede gaat het hebben van een doel over een positieve bijdrage leveren aan de wereld. Het is een deel van iemands persoonlijke zoektocht naar zin, maar het heeft ook een externe component. Het gaat om een verlangen om verschil te maken in het leven, bij te dragen aan iets wat boven jezelf uitgaat. (Esfahani, 2017)

Stap 3:

Timing: 50 min. (1 lesuur)

Alle posters worden verspreid omhoog gehangen in het lokaal. Elke poster wordt besproken door de leerling voor de gehele klasgroep. Er wordt gereflecteerd met de volledige klas of het betrokken doel en of de stappen die gezet dienen te worden haalbaar zijn. Daarnaast wordt er ook gekeken of het doel verbonden is met de twee belangrijke dimensies.

Werkvorm: Verhalen vertellen

Doelen:

- Over verschillende a) gebeurtenissen b) belangrijke momenten in hun leven reflecteren.
- De a) belangrijke momenten b) verschillende gebeurtenissen uit hun leven op een tijdslijn plaatsen.
- De rol van deze verschillende a) gebeurtenissen b) belangrijke momenten in hun persoonlijkheidsontwikkeling motiveren.

Bijhorende leerplandoelen:

- Doelgroep: 1B
- Terrein: Tijd
- Terreindoelen:

1: In het eigen leven belangrijke momenten kunnen aangeven.

2: In het eigen dag-, week- en jaarritme levensbeschouwelijke momenten aanduiden en bespreken.

6: In evangelieverhalen opsporen waaraan Jezus veel tijd geeft.

- Terrein: Sleutelfiguren en verhalen
- Terreindoelen:

1: Kennis maken met verhalen met een boodschap en met de sleutelfiguren in verhalen.

Pijler voor een zinvol leven:

- Verhalen vertellen

Benodigdheden:

- Papier om tijdslijn te maken (behangpapier)
- Meetlat
- Stiften/kleurpotloden
- Lijst met Bijbelverhalen

Groepsverdeling:

- Individueel werk

Omschrijving van de werkvorm:

Stap 1:

Timing: Opdracht voor thuis

De leerlingen maken een tijdslijn met daarop de belangrijkste momenten en verschillende gebeurtenissen uit hun leven (die ze willen delen met de klas). Het is belangrijk dat ze nadenken welke momenten en gebeurtenissen een invloed hebben gehad op hun persoonlijkheidsontwikkeling. Deze momenten kunnen erg variëren van leerling tot leerling. Om het religieuze erbij te betrekken vraagt de leraar om ook na te denken over gelegenheden binnen een levensbeschouwelijk kader zoals: lentefeest, doopsel, vormsel, of een ander initiatieritueel.

De leerlingen reflecteren of deze gebeurtenissen ook een rol hebben gespeeld in hun persoon zijn. Zouden ze hiervoor ook zelf kiezen vandaag? Voor het uitwerken van de tijdslijn is het belangrijk dat de leerlingen per leeftijdsfase minstens één afbeelding gebruiken.

Stap 2

Timing: Opdracht voor thuis

In de godsdienstlessen vinden we het belangrijk dat de leerlingen kennis maken met bijbelverhalen en deze kunnen betrekken met hun eigen verhaal. De leraar heeft een selectie gemaakt van een aantal inspirerende bijbelverhalen. Deze verhalen worden door de leerlingen gelezen. Ze maken een eigen interpretatie van het verhaal en linken deze aan een eigen persoonlijke gebeurtenis of belangrijk moment uit hun leven.

Vanuit bijbelverhalen willen we leerlingen ten eerste aanzetten om naar de achterliggende betekenis op zoek te gaan en dan vervolgens deze te koppelen aan het eigen levensverhaal/ervaring.

Hieronder een lijst van mogelijke bijbelverhalen die de leraar meegeeft aan de leerlingen:

Bij de verhalen vinden we ook enkele suggestieve verwerkingsvragen. Zo kunnen de leerlingen het verhaal makkelijk linken aan het eigen leven.

- De parabel van de verloren zoon (Lc. 15, 11-32)
  - o Wanneer ben jij al eens weggevlucht van huis of van problemen?
  - o Wat was de reden hiervoor?
  - o Wanneer voelde jij je verloren?
  - o Hoe heb je de situatie terug kunnen goed maken?

- Het verhaal over Ruth en Naomi (Rt. 1,1- 4,22)
  - o Wanneer & wie wou jij achterna volgen?
  - o Wat heb je daar voor moeten doen? Is het je gelukt?

- Exodus: De uittocht uit Egypte. (Ex. 8-14)
  - o Wat was/is jouw droom?
  - o Heb je al een stukje van die droom kunnen waarmaken? Wat heb je kunnen waarmaken?
  - o Wat moet je doen om je droom te bereiken? Welke moeite heeft het jou gekost?

- Het verhaal van Jezus en Bartimeüs (Mc. 10, 46-52)
  - o Wanneer viel jij op bij anderen (zowel in positieve als negatieve zin)?
  - o Wat heb je daarvoor moeten doen?
  - o Hoe is jullie relatie t.o.v. elkaar geëvolueerd?

- Het verhaal van Job en zijn beproeving (Job 1,1- 1,22)
  - o Wanneer werd jij met lijden geconfronteerd?
  - o Wat voelde je toen, wat ging er door je hoofd?
  - o Ben jij je ergens blijven aan vasthouden? Geloofde jij nog ergens in?

- Jezus geneest een verlamde man (Mc. 1, 1-12)
  - o Wanneer bleef jij bij de pakken zitten, zat je vast in het leven?
  - o Hoe ben jij hieruit geraakt, wie heeft er je hieruit geholpen?
  - o Waarin ben je blijven geloven?

Werkvorm: Transcendentie

Doelen:

- Het transcendente onder woorden brengen.
- Hun mening op een positieve manier over het transcendente naar anderen uiten.
- Hun mening over een god op constructieve manier verwoorden.
- Hun mening over geloof op constructieve manier verwoorden.
- Hun mening over bidden op constructieve manier verwoorden.

Bijhorende leerplandoelen:

- Doelgroep: Over alle jaren heen.
- Terrein(doel): In elk terrein over het hele leerplan wordt er naar het transcendente verwezen.

Pijler voor een zinvol leven:

- Transcendentie

Benodigheden:

- A3-Papier
- Balpennen
- Stoelen en banken
- (Fluo)stiften

Groepsverdeling:

- Individueel werk
- Groepswerk (3 a 4 leerlingen per groep)

Omschrijving van de werkvorm:

Stap 1:

Timing: 15 min.

De leerlingen denken na over volgende geloofsvragen: *Is er een God voor jou, hoe zie je dit dan? Wat betekent geloof voor jou?, Welke betekenis geef jij aan bidden?* Er kunnen extra vragen gesteld worden, naargelang de leraar op dat moment nodig acht.

Stap 2:

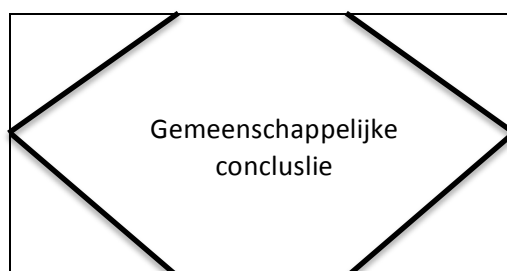
Timing: 20 min. werken in groep

10 min. voorstelling van de groepen

Na het individueel beantwoorden van de vragen is het de bedoeling dat de leerlingen samenkomen in kleine groepen van ongeveer 3 tot 4 leerlingen en hun antwoorden met elkaar op een open manier delen.

Hiervoor gaan we als volgt te werk:

- De leerlingen zetten zich aan een vierkante tafel.
- Een A3 blad wordt in het midden gelegd, zodanig dat iedereen er aan kan.
- Elke leerling krijgt een hoekje van het blad. Hierin noteren ze elk individueel bepaalde bedenkingen, gedachten en antwoorden van de vragen waarover ze nadachten.
- Elke leerling verwoordt op een constructieve manier wat hij of zij heeft opgeschreven.
- De meningen en gedachten die echt anders zijn worden met fluostift aangeduid.
- Tot slot proberen we een conclusie, besluit te formuleren waarmee iedereen het eens is. Dit besluit wordt in het midden van het A3 blad genoteerd.
- Vervolgens wordt er één woordvoerder per groep aangesteld die hun blaadje voorstelt aan de andere groepen.

Bijlage 2: werkvormen voor toekomstige leraren

Werkvorm 1

Werkvorm: De ander en mezelf

Doelen:

- De eigen authentieke geloofsbeleving in kaart brengen.
- De eigen positie ten aanzien van het christelijke geloof toelichten.
- De invloed van anderen tijdens de ontwikkeling van de religieuze bedachtzaamheid in kaart brengen.

Spanningsveld uit diamantmodel:

- Ander- ik

Benodigheden:

- Voorwerp of foto
- Bord-stiften-krijt
- Grote A3-bladen

Groepsverdeling:

- Individueel maken
- Klassikale presentatie

Omschrijving van de werkvorm:

Stap 1:

Timing: 10 min.

De leerlingen denken individueel na over de vraag:

Welke levenservaringen waren van belang voor de ontwikkeling van je levensbeschouwelijke bedachtzaamheid?

De student brengt een voorwerp, foto, ... mee die voor hem/haar die ervaring symboliseert.

Indien de student geen concrete ervaring kan benoemen, stel je de vraag:

Waarom heb je gekozen voor de opleiding leraar katholieke godsdienst?

Een volgende vraag die aan alle studenten gesteld wordt:

Welke vooruitgang hoop je door te maken op vlak van geloven en spiritueel denken doorheen deze driejarige opleiding?

Stap 2:

Timing: 20 min.

Wanneer iedereen voor zichzelf een antwoord geformuleerd heeft komt de hele groep terug samen.

De leraar start het gesprek op met enkele doelgerichte vragen.

Leraar: *Welk symbool, afbeelding, voorwerp, hebben jullie meegebracht dat je aan je voorafgaande levenservaringen doet denken?*

Foto van vakantie, vriendin/vriend.

Knuffel of dier.

Kruisje van het doopsel, oorkonde ter herinnering.

De leraar maakt systematisch een onderverdeling tussen de mogelijke gegeven antwoorden die de leerlingen geven op de bovenstaande vraag. Deze antwoorden worden op het bord geschreven. Links komen de antwoorden die van toepassing zijn op het leraar zijn, deze hebben te maken met de ander. Rechts komen de antwoorden die te maken hebben met een echte interesse en passie voor het vak godsdienst. Deze antwoorden hebben te maken met de eigen keuze.

Leraar: *Wie of wat heeft jouw hieraan doen denken of heeft dit beïnvloed?*

Mijn vriend(in), vrienden.

Mijn ouders want ze hebben me gelovig opgevoed.

Ik werd vroeger gepest en ben met de kracht van God in mijn leven sterker geworden.

De leraar noteert nu de spanningen: “mezelf” en “de ander” op het bord, boven de bovenstaande antwoorden uit de eerste vraag.

Leraar: *Twijfel je aan je keuze? Is je keuze reeds verdiept in vergelijking met het begin van je studies?*

Ik beseft dat het vak godsdienst toch verder gaat dan enkel vanbuiten leren.

Ik ben nog steeds overtuigd van mijn keuze, ik ben diep gepassioneerd voor mijn vak.

Leraar: *Wat heb je nodig om deze 3 dagen voor jou te laten slagen? Welke verwachtingen heb je?*

Mijn persoonlijk geloof verdiepen.

Een nieuwe strekking leren kennen.

Een schooluitstapje om de groeps sfeer te verbeteren.

De leraar schrijft deze verwachtingen op een flap papier. Zo kan hier altijd naar teruggegrepen worden tijdens het verblijf.

Uit de antwoorden van de leerlingen zullen we vermoedelijk vaststellen dat de leerlingen de opleiding volgen vanuit verschillende motivaties en interesses.

Het is echter nodig dat de leerlingen overtuigd zijn van hun keuze voor het vak katholieke godsdienst. Zo hopen we hun verwachtingen in te vullen tijdens dit abdijverblijf. Hiermee doen we een aanzet tot de ontwikkeling van hun levensbeschouwelijke bedachtzaamheid.

Werkvorm: Analytisch versus spiritueel denken

Doelen:

- Voor de klas over de eigen geloofsovertuiging getuigen.
- Naar de geloofsvisie van a) medeleerlingen, b) medestudenten, c) docenten, d) religieuzen luisteren.
- Het verschil tussen analytisch en spiritueel denken weergeven.
- De impact van een gelovig zingevingskader op het duiden van levenservaringen bespreken.

Spanningsveld uit diamantmodel:

- Geloven en weten

Benodigheden:

- A3-papier
- Balpennen
- Stoelen en banken
- (Fluo)stiften

Groepsverdeling:

- Eerst individueel
- Bij stap 3 en 4 werken de studenten maximum per vier. Bij het wisselen van groep werken ze niet met identiek hetzelfde groepje als bij de vorige vragen.
- Stap 5 werken we klassikaal.

Omschrijving van de werkvorm:

Stap 1:

Timing: 20 min.

De theoretische achtergrond over analytisch en spiritueel denken (weten-geloven) werd in het voorbereidende deel in deze bachelorproef al behandeld. Daarom nemen we deze hier over. Het is de bedoeling dat de begeleidende docent dit eerst aan de hand van een onderwijsleergesprek uitlegt aan de leraren in opleiding.

Leraar: *Wat betekent analytisch?*

Feiten

Hoofd- en bijzaken van elkaar kunnen scheiden.

Verklaren

...

Leraar: *Analytisch denken doe je over zaken die vast staan. Dingen die zo zijn en niet anders kunnen. Geef mij eens een voorbeeld.*

Een driehoek heeft drie zijden.

Twee plus twee is vier.

...

Leraar: *Analytisch denken is feiten, kennis,... verklaren. Dat zijn dingen weten. Nadenken met je verstand. Maar bepaalde dingen in het leven staan niet vast. Op bepaalde zaken in het leven kan je geen definitief, juist, eenduidig antwoord geven. Geef mij eens enkele soort voorbeelden van dergelijke zaken.*

Is er leven na de dood?

Hoe zal mijn toekomst eruit zien?

...

Leraar: *Op al deze vragen is er geen definitief of juist antwoord te geven, maar kunnen mensen er dan geen antwoord op geven?*

Toch wel, mensen geven aan zo'n levensvragen een eigen betekenis, een eigen antwoord.

...

Leraar: *Dat klopt, mensen geven betekenis aan hetgeen wat gebeurt, hetgeen wat hen overkomt. Dit noemt men spiritueel denken. Door betekenis te geven aan zaken, ervaringen, gebeurtenissen kunnen mensen omgaan met dingen die ze niet zeker weten.*

Leraar: *Hoe geef jij nu betekenis aan bepaalde levensgebeurtenissen? Kunnen jullie enkele concrete voorbeelden geven?*

Alles wat negatief is in mijn leven probeer ik zo snel mogelijk te vergeten.

Bepaalde gebeurtenissen zoals de geboorte van mijn broertje of de dood van mijn oma doen me telkens nadenken hoe klein en vergankelijk we wel niet zijn.

Alles gebeurt in het leven omdat we er een bepaalde betekenis moeten aan geven.

De stappen die ik zet in mijn leven zoals aangaan van een relatie, de opleiding volgen is op voorhand door God bepaald.

Stap 2:

Timing: 15 min.

De studenten gaan op zoek naar een rustige plaats, waar ze ALLEEN nadenken over volgende geloofsvragen: *Wie of wat is God voor jou? Wat betekent geloof voor jou?, Welke betekenis geef jij aan bidden?* Er kunnen extra vragen gesteld worden na het uitproberen van de eerste werkvormen omtrent de verwachtingen van de leerlingen op levensbeschouwelijk vlak. Het is de bedoeling dat de student reflecteert over deze vragen. Zo leren de studenten op een authentieke manier getuigen over hun geloofsovertuiging.

Stap 3:

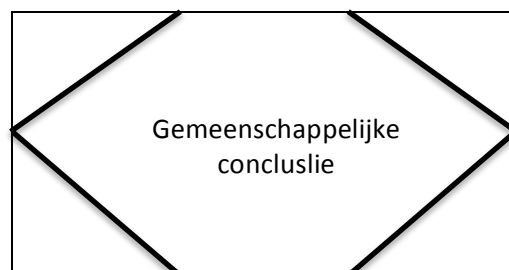
Timing: 15 min. werken in groep

10 min. voorstelling van de groepen

Na het individueel beantwoorden van de vragen is het de bedoeling dat de studenten samenkomen in kleine groepen van ongeveer 3 tot 4 studenten en hun antwoorden met elkaar op een open manier delen.

Hiervoor gaan we als volgt te werk:

- De studenten zetten zich aan een vierkante tafel.
- Een A3 blad wordt in het midden gelegd, zodanig dat iedereen er aan kan.
- Elke student krijgt een hoekje van het blad. Hierin noteren ze elk individueel bepaalde bedenkingen, gedachten en antwoorden van de vragen waarover ze nadachten.
- Elke student verwoordt op een constructieve manier wat hij of zij heeft opgeschreven.
- De meningen en gedachten die echt anders zijn worden met fluostift aangeduid.
- Tot slot trachten we een conclusie, besluit te formuleren waarmee iedereen het eens is. Het gaat hier dus om wat de studenten gemeenschappelijk achten. Dit besluit wordt in het midden van het A3 blad genoteerd.
- Vervolgens wordt er één woordvoerder per groep aangesteld die hun blaadje voorstelt aan de andere groepen.

Stap 4:

Timing: 10 min.

Na de voorstelling van elke groep worden er door de leraar nog verdere klassikale vragen gesteld.

Leraar: *Indien je een ander of geen zingevingskader zou hebben, zou je dan op een andere manier betekenis geven aan je leven?*

Ik zou moeilijker met verdriet, pijn, lijden kunnen omgaan.

Ik zou verloren lopen in mezelf omdat ik geen betekenis kan geven.

Leraar: *Kan je jezelf inbeelden dat je geen betekenis zou kunnen geven aan het leven, de dingen gebeuren gewoon omdat ze gebeuren?*

Het is moeilijk omdat we ons telkens weer gelovig willen toevertrouwen aan God die met mensen meegaat.

Wanneer we geen betekenis geven, waarom leven we dan, waarom studeren we dan? Ons leven is dan toch voor niks geweest.

Klassikaal komen we tot het besluit dat bepaalde gebeurtenissen in het leven de mens overstijgen. Het zijn gebeurtenissen waar we geen kant en klaar antwoord op kunnen geven binnen het analytisch denken. Iedereen heeft voor zichzelf, binnen zijn/haar eigen zingevend systeem, betekenis aan het leven.

Werkvorm: Vasthouden en een plaats kunnen geven

Doelen:

- Dankbaarheid over recente gebeurtenissen in het dagelijkse leven uitdrukken.
- Een negatieve ervaring ten gevolge van onmacht verwoorden.
- Een negatieve ervaring ten gevolge van onmacht, aan de hand van een zelfgekozen ritueel, loslaten.

Spanningsveld uit diamantmodel:

- Vasthouden- loslaten

Benodigheden:

- Hartenkaartjes
- Balpennen
- Stenen
- Verf, penselen

Groepsverdeling:

- Individueel
- Verbranding klassikaal

Omschrijving van de werkvorm:

Stap 1:

Timing: 5 min.

Iedere student noteert op de voorziene vierkante kaartjes een negatieve ervaring, een moment waarop de student voelde dat het zingevend systeem blokkeerde of in vraag werd gesteld. Dit zijn herinnering/ervaringen die kunnen losgelaten worden of waarmee je beter zou willen omgaan.

Stap 2:

Timing: 10 min.

Als de studenten hun negatieve ervaring willen delen, dan mag dat. Alle studenten beantwoorden wel de vraag: hoe ging/ga jij om met die onmacht? Kan je dat uithouden? Deze vraag bespreken we met de volledige klas.

Sommige studenten zullen een analytische verklaring geven aan hun ervaring.

Dan stelt de leraar de vraag: *Je bent nu aan het verklaren. Welke behoefte probeer je nu te vervullen?*

Eigenlijk zijn zij aan het loslaten. Zij zoeken een verklaring voor het gebeuren van een ervaring.

Zo komt het gesprek over analytisch versus spiritueel denken terug op gang.

De manier waarop ze met onmacht omgaan, kunnen ze blijven vasthouden. Dit kan een manier van in het leven staan zijn, een manier die ze ook aan hun leerlingen later willen meegeven.

Stap 3:

Timing: 5 min.

We luisteren naar het verhaal van David en Goliath.

Een eventuele link naar het verhaal:

<https://www.jw.org/nl/publicaties/boeken/bijbelverhalen/4/david-en-goliath/>.

Leraar: *welke gelijkenissen zijn er tussen dit verhaal en jullie eigen verhaal?*

Doordat David niet opgeeft, wint hij uiteindelijk toch de strijd. Dit kan ook een levensles zijn om zelf niet aan je onmacht toe te geven.

Stap 4:

Timing: 20 min.

Welk ritueel zouden jullie willen stellen om je negatieve ervaringen los te laten of om deze een plaats te kunnen geven in je leven?

Hier mogen de studenten zelf nadenken over rituelen en gebruiken.

Er bestaat echter de kans dat de leerlingen op geen gepast ritueel komen.

Enkele voorbeelden van rituelen:

1. De studenten vormen een kring rond de vuurschaal.
Iedere student steekt zijn/haar eigen kaart met negatieve ervaring in brand.
Ze mogen er iets bij vertellen, maar dat hoeven ze niet.
Op deze manier nemen ze symbolisch afscheid van hun negatieve ervaringen.
2. De studenten nemen een steen/ kei die door de leraar voorzien werd.
De studenten schrijven/ tekenen hierop hun negatieve ervaring met verf.
Deze steen wordt door iedere student in een beekje weggeworpen.
Ze mogen hier dan ook iets bij vertellen, maar dat hoeft niet.
Op deze manier nemen ze ook symbolisch afscheid van hun negatieve ervaringen.

Stap 5:

Timing: 20 min.

Naast negatieve gedachten/herinneringen zijn er zaken waar studenten dankbaar voor zijn.

Ook bij positieve ervaringen hoort een ritueel. De studenten mogen weer zelf bepalen welk ritueel ze hiervoor willen stellen.

Enkele voorbeelden van rituelen:

1. De positieve ervaringen van studenten worden genoteerd in een hartenkaartje dat door de leraar voorzien werd.
Daarna kan elke student zijn/haar hartje omhoog hangen. Deze krijgen een zichtbare plaats tijdens het driedaags verblijf.
Dit doen ze aan de hand van een sjabloon waar al een zin genoteerd is. Deze zin vullen ze aan.

2. De studenten nemen een steen.

Op deze steen schrijven/tekenen de studenten met verf.

Het uitgangspunt is hier de bovenstaande zin *“Ik ben dankbaar voor”*.

Dit wordt dan gesymboliseerd op de steen.

Deze stenen worden op een zichtbare plaats bewaard tijdens de driedaags verblijf.

Zo maken we het onderscheid tussen de goede steen en de slechte steen: degene die we hebben weggeworpen en degene die we bijhouden. Dit symboliseert sterk de spanning tussen vasthouden – loslaten om het een plaats te kunnen geven.

3. We nemen een rol papier, deze wordt opengerold.

Eén student gaat op het papier liggen, dit wordt bovenaan afgeknipt.

De contouren van deze studenten worden afgetekend.

Aan de linkerkant van de afbeelding schijft elke student iets waarvoor hij/zij dankbaar is in het leven. Wat hij/zij wil behouden of hem/haar gelukkig maakt.

Aan de rechterkant van de afbeelding schrijft elke student een gebeurtenis, eigenschap, uit zijn/haar leven waar hij/zij geteisterd werd door onmacht, een situatie waar je niet weet/wist hoe je hiermee/er mee moet omgaan.

De studenten zien zichzelf nu als een persoon met hele goede eigenschappen en ervaringen aan de ene kant, maar ook negatieve ervaringen aan de andere kant.

De leraar verklaart dat we tevreden moeten zijn met onszelf. We moeten ons als één persoon zien: ook met onze zorgen en tekortkomingen zijn we onszelf.

Stap 6:

Timing: 5 min.

Een mens heeft twee mogelijkheden: je probeert het negatieve achter je te laten, maar zoals de tekening uit de laatste werkvorm het voorstelt kan dat niet, het hoort bij je eigen persoonlijkheid.

Een tweede manier is om daarmee te leren omgaan en het negatieve ook als een rijkdom te leren zien bij je eigen persoonlijkheid, niemand is perfect zonder gebreken. Tegenover ieder positief eigenschap staat een negatieve.

Werkvorm: Doen – laten

Doelen:

- Je inleven in de kritiek van de leerlingen.
- Op een gepaste wijze reageren op de kritiek van leerlingen.
- Voor zichzelf de balans maken voor de interactie: reageren-laten.

Spanningsveld uit diamantmodel:

- Doen - laten

Benodigheden:

- Klaslokaal
- Kleefband om lijn te maken

Groepsverdeling:

- Individueel
- In groep

Omschrijving van de werkvorm:

Stap 1:

Timing: 5 min.

De studenten denken individueel in stilte na over bepaalde handelingen van leerlingen die hen frustreren tijdens de stage.

Stap 2:

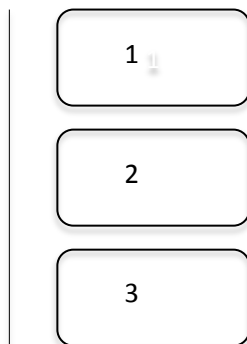
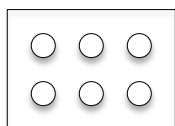
Timing: 10 min.

De hele klasgroep komt samen aan de ene kant van het lokaal. We overlopen even de frustraties van de toekomstige godsdienstleraren over de leerlingen. We vragen hoe ze met deze frustraties omgingen toen ze in de klas stonden.

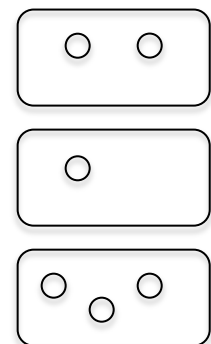
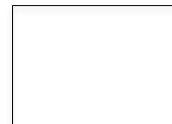
Vanuit ieders reactie wordt de groep opgesplitst in drie. Het is de bedoeling dat de leerlingen over de streep gaan, elk naar de kant die bij hun frustratie past. De leraar overloopt de drie mogelijkheden

1. De student kan niet omgaan met frustraties van leerlingen.
2. De student kan omgaan met frustraties maar weet niet goed hoe het te verwoorden naar leerlingen.
3. De student kan vlot omgaan met frustraties van leerlingen en weet goed hoe hij/zij hier moet op inspelen.

Klaslokaal:

Klaslokaal:

Hierna gaat iedereen terug aan de ene kant van het lokaal staan.

Stap 3:

Timing: 10 min.

De onderstaande vragen worden één voor één gesteld.

Degene die op een positieve/goede manier hiermee omgaan, gaan naar de andere kant van het lokaal. Degene die zulke zaken nog niet hebben voorgehad blijven staan.

De bedoeling is dat iedereen na de laatste vraag "over de streep" geraakt is.

Leraar: Kan je omgaan met de frustratie dat de leerlingen niets met geloof doen?

Kan je op een goede manier reageren wanneer een leerling het bestaan van God afwijst?

Kan je het loslaten dat leerlingen soms je vak niet ernstig nemen?

Hebben mensen al eens raar opgekeken toen je hen vertelde dat je het vak godsdienst volgt?

Er kunnen door de docent nog andere vragen worden gesteld afhankelijk van de groep?

Stap 4:

Timing: 5 min.

Door deze werkvorm leren de toekomstige godsdienstleraren om te gaan met de frustraties die het vak kan oproepen. Daarna gaan we na over hoe we hiermee rekening kunnen houden en wat we maar beter loslaten.

Belangrijk om mee te nemen is dat er altijd frustraties bij leraren zullen bestaan. Het is vooral belangrijk dat een leraar een eigen, constructieve manier van omgaan met deze frustraties ontwikkelt.

Werkvorm: Herinneren – vergeten

Doelen:

- Omtrent het abdijbezoek op persoonlijk vlak kritisch reflecteren.
- a) Een positieve ervaring, b) een negatieve ervaring van het abdij bezoek weergeven.
- Afgelopen ervaringen omtrent het abdij bezoek a) op een creatieve manier weergeven aan de hand van een collage b) mondeling toelichten tijdens een presentatie.

Spanningsveld uit diamantmodel:

- Herinneren- vergeten

Benodigheden:

- Tijdschriften, boeken, ...
- Schaar, lijm, kleurpotloden, ...
- A3-papier

Groepsverdeling:

- Individueel

Omschrijving van de werkvorm:

Stap 1:

Timing: 10 min.

De studenten denken na over de vragen: *Wat hebben de gesprekken en het bezoek met jou gedaan? Wat neem je mee als mens, waar ga je nog verder over nadenken of waar heb je nog verder over nagedacht? Wat neem je mee als ervaring waardoor je op andere manier betekenis gaat geven aan je rol als leraar? Hoe ga je dat concreet concretiseren in je leven als leraar?*

De studenten denken na over de vraag: *“Welke ervaring heeft voor jou geen betekenis en ga je vergeten?”*

Stap 2:

Timing: 30 min.

De studenten verwerken deze ervaringen in een collage die ze zelf maken. Dit mag a.d.h.v. afbeeldingen, tijdschriften, ...

Stap 3:

Timing: 5 min. per leerling

Ze stellen hun collage in de klas voor. Hiervoor krijgen ze 5 min.